

Міністерство освіти і науки України

Національний технічний університет

«Дніпровська політехніка»

Навчально – науковий інститут економіки

Фінансово-економічний факультет

Кафедра міжнародних відносин і аудиту

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

кваліфікаційної роботи ступеню бакалавра

студентки Сіденко Владислави Артурівни

(ПІБ)

академічної групи 291-18-1

(шифр)

спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

(код і назва спеціальності)

за освітньо-професійною програмою «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

(офіційна назва)

на тему: «Інтеграція держав Центрально-Східної Європи до ЄС і НАТО (1989-2021 рр.)»

(назва за наказом ректора)

	Прізвище, ініціали	Оцінка	Підпис
Керівник роботи	Грушецький Б.П		
Рецензент			
Нормоконтроль	Грушецький Б. П.		

Дніпро

2022

ЗАТВЕРДЖЕНО:
завідувач кафедри
міжнародних
відносин і аудиту

Пашкевич М.С.
(підпис) (прізвище, ініціали)

«__» _____ року

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу
ступеню роботи ступеню **бакалавра**
(бакалавра, магістра)

Студенту Сіденко В.А. академічної групи 291-18-1
(прізвище та ініціали) (шифр)

спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»

(код і назва спеціальності)

за освітньо-професійною програмою «Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії»

(офіційна назва)

на тему:

«Інтеграція держав Центрально-Східної Європи до ЄС і НАТО (1989-2021
рр.)»

затверджену наказом ректора НТУ «Дніпровська політехніка» від _____

№ _____

Розділ	Зміст	Термін
1	ХАРАКТЕРИСТИКА ІНТЕГРАЦІЇ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ДО ЄС І НАТО	20.04.22 – 05.05.22
2	ГОЛОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ І ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ	06.05.22- 22.05.22
3	ПОДАЛЬШІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ЗАВДЯКИ ЧЛЕНСТВУ В ЄС І НАТО	23.05.22- 06.06.22

Завдання видано

_____ (підпис керівника)

Грушецький Б. П.
(прізвище, ініціали)

Дата видачі 20.04.2022 р.

Дата подання до екзаменаційної комісії 07.06.2022 р.

Прийнято до виконання

_____ (підпис)

Сіденко В.А.
(прізвище, ініціали)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка: 71 стор., 33 джерела.

Предмет дослідження - Інтеграція держав Центрально-Східної Європи до ЄС і НАТО (1989-2021 рр.).

Мета роботи полягає у дослідженні процесу приєднання держав Центрально-Східної Європи до таких альянсів як ЄС і НАТО (1989-2021 рр.).

З'ясовані характеристики та дослідження інтеграції, впливи на економіку серед тих держав Центрально-Східної Європи, які приєднувались до ЄС і НАТО. Визначені економічні зростання, причини та наслідки боргової кризи у певних державах. Показані наслідки вступу до ЄС. Надано характеристику соціально-економічних ефектів інтеграцій країн. Продемонстровано основні перспективи та зміни у країнах в сферах життя, які приєдналися до альянсів ЄС і НАТО.

Практична значимість кваліфікаційної роботи полягає в тому, що отримані висновки спрямовані те, як значно впливає об'єднання держав в економічно- політичних та воєнно-політичних коаліціях.

Результати досліджень можуть бути застосовані при розробці спецкурсів, присвячених вивченню інтеграцій держав до альянсів, написанні наукових статей, об'єктом яких будуть виступати європейські інтеграційні процеси, які впливають на розвиток економіки і політики європейських країн.

Перелік ключових слів: ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНА ЄВРОПА, ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ, НАТО, ІНТЕГРАЦІЯ, ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЕФЕКТИ.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ХАРАКТЕРИСТИКА ІНТЕГРАЦІЇ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ДО ЄС І НАТО	8
1.1. Досвід набуття членства в НАТО країн Центрально-Східної Європи	8
1.2. Євроінтеграція: регіональні особливості	13
1.3. Зміцнення відносин між НАТО і ЄС	20
РОЗДІЛ 2. ГОЛОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ І ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	26
2.1. Наслідки вступу до ЄС	26
2.2. Економічне зростання в Центральній та Східній Європі	31
2.3. Євроінтеграція та інноваційне оновлення економік країн ЦСЄ.....	34
2.4. Сільське господарство країн ЦСЄ після приєднання до Європейського Союзу	38
РОЗДІЛ 3. ПОДАЛЬШІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ЗАВДЯКИ ЧЛЕНСТВУ В ЄС І НАТО	43
3.1 Перехід на євро та грошово-кредитна політика країн ЦСЄ	43
3.2. Подальші перспективи для периферійних країн з перехідною економікою	50
3.3. Економічні перспективи України у разі подальшої європейської інтеграції.....	55
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68
ДОДАТОК А.....	71

ВСТУП

Актуальність дослідження. На рубежі ХХІ ст. вступ до Євросоюзу та НАТО був найважливішим завданням для більшості країн Центральної та Східної Європи, з вирішенням якої вони пов'язували серйозні надії на прискорення темпів та покращення якості зростання національних економік. У роботі показано, чи виправдалися ці очікування через 20 років з моменту вступу до ЄС і НАТО перших держав ЦСЄ.

До детального аналізу було піддано особливості економічного зростання, зміни в промисловості, сільському господарстві та банківській системі, а також напрями еволюції інноваційної сфери економіки та соціальних відносин цих країн. Певна увага у книзі приділяється розгляду можливостей обліку досвіду євроінтеграції країн ЦСЄ (його негативних та позитивних сторін) у вирішенні проблем економічної інтеграції України.

Проблема інтеграції Центральної та Східної Європи в систему відносин Євросоюзу та НАТО останнім часом стає все більш актуальною. Вона не тільки зачіпає інтереси сторін, що тут безпосередньо беруть участь, але й впливає на зміст і перспективи взаємин з ЄС і НАТО.

Мета дослідження – дослідити інтеграцію держав Центрально-Східної Європи до ЄС і НАТО.

Об'єкт дослідження – процес європейської і євроатлантичної інтеграції.

Предмет дослідження – інтеграцію держав Центрально-Східної Європи до ЄС і НАТО (1989-2021 рр.).

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати досвід набуття членства в НАТО країн Центрально-Східної Європи.
2. Розглянути євроінтеграцію та її регіональні особливості
3. Ознайомитись з процесом зміцнення відносин між ЄС і НАТО
4. Охарактеризувати наслідки вступу до ЄС

5. Дослідити економічне зростання держав Центральної та Східної Європи
6. Розглянути інноваційне оновлення економік країн
7. Виявити зміни в сільському господарстві після вступу в ЄС
8. Проаналізувати грошову-кредитну політику та перехід на євро країн ЦСЄ
9. Визначити подальші перспективи для слаборозвинутих країн з перехідною економікою
10. Дослідити економічні перспективи України в разі інтеграції до НАТО та ЄС

Методи дослідження – синтез, аналіз, класифікація літературних джерел та поглядів вчених на проблему яка вивчається.

Практичне значення. Отриманні в результаті виконання курсової роботи дані про інтеграцію держав Центрально-Східної Європи до ЄС і НАТО (1989-2021 рр.), можуть бути використані студентами практиками під час вивчення даної теми.

Структура роботи – містить вступ, три розділи, висновок та список використаних джерел.

У першому розділі проводиться загальна характеристика інтеграції держав Центрально-Східної Європи до ЄС і НАТО. В основному роздивляється зміни, оновлення економіки країн-членів, соціально-економічні ефекти інтеграції.

Головною метою у другому розділі було визначення основних наслідків вступу до ЄС, приділила увагу на монетарну політику та її вплив на економіку держав-членів.

В третьому розділі розглядається перспективи подальшого розвитку держав, включаючи запровадження спільної валюти ЄС – євро, а також потенційні наслідки наближення України до ЄС.

РОЗДІЛ 1 ХАРАКТЕРИСТИКА ІНТЕГРАЦІЇ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ДО ЄС І НАТО

1.1. Досвід набуття членства в НАТО країн Центрально-Східної Європи

Рішення про додавання нового члена багато в чому залежить від політичної волі керівництва організації та довіри людей до неї. Жорстких вимог до членства в альянсі немає. Але більшість країн НАТО мають високодемократичну, ефективну економіку та сучасні збройні сили.

Відповідно до статті 10 НАТО, її держави-члени можуть одностайно запросити будь-яку іншу європейську країну, здатну реалізувати її принципи та сприяти безпеці НАТО, приєднатися до цього Договору. Основні принципи Північноатлантичного договору вимагають, щоб його сторони захищали свободи, спільну спадщину та цивілізацію своїх народів на основі принципів демократії, свободи особистості та верховенства права. Водночас вступ до НАТО не обов'язково означає досягнення рівня демократії в Європі та Північній Атлантиці. Ті, хто бажає приєднатися до НАТО, повинні прагнути забезпечити дотримання принципів демократії та свободи. Найбільш конкретною вимогою для вступу до НАТО є обороноздатність країни, яка бажає приєднатися до військово-політичного альянсу.

Кожен кандидат повинен бути в змозі забезпечити власну безпеку на достатньо високому рівні та бути готовим зробити внесок у колективну безпеку як частину своїх оборонних спроможностей, як того вимагає стаття 5 Північноатлантичного договору, і мати можливість брати участь в операціях африканської спільноти, колективна оборона [21. с. 120].

Переважна більшість експертів аналізувала готовність країн колишнього Варшавського договору та колишніх радянських республік приєднатися до НАТО, акцентуючи увагу на військовій реформі, економіці, соціал-демократизації, реалізації партнерства заради миру та готовності

громадськості до вступу. в НАТО. У той же час були упущені дві дуже важливі складові, які мали великий вплив на приєднання цих країн до альянсу.

По-перше, це питання забезпечення повної довіри НАТО до своїх нових членів. Ця довіра ґрунтується на прийнятті аспірантами в тій чи іншій формі законів про зачистку, а отже, на докорінній перебудові сектору безпеки з урахуванням вимог таких законів.

Естонія, наприклад, почала завойовувати довіру НАТО в 1991 році, ліквідувавши агентство КДБ зі своєї території. Латвія та Литва також ухвалили закони про чистку, і боротьба зі «спадщиною КДБ» у цих республіках є конкретною. Чеська Республіка, Польща та Угорщина приєдналися до НАТО спочатку за допомогою секретної угоди, а потім офіційної угоди з Інтерактивним Альянсом.

У Чехословаччині, а потім у Чехії (1991, 1992 рр.) велика увага приділялася дотриманню законів про очищення та дозволу громадян брати участь у діяльності у співпраці з державами-членами НАТО

По-перше, це питання забезпечення повної довіри НАТО до своїх нових членів. Ця довіра ґрунтується на прийнятті аспірантами в тій чи іншій формі законів про зачистку, а отже, на докорінній перебудові сектору безпеки з урахуванням вимог таких законів.

Наприкінці 2002 р. було завершено очищення персоналу, який мав доступ до секретних документів альянсу після вступу до НАТО. Анкету «С» необхідно заповнювати не лише вищим чиновникам, а й державним службовцям і технікам, які сортують вхідні документи.

Сам процес очищення зазвичай займає не менше двох тижнів. Потім протягом місяця перевіряйте відповіді в розділі анкети (5-10 аркушів) про членів сім'ї людини. До різних секретних документів з Брюсселя керівництво Міноборони має доступ лише в спеціальних приміщеннях, обладнаних сучасними засобами захисту. Це забезпечить збереження секретів НАТО в Угорщині [17. с. 369].

Будь-який альянс складається з членів, які постійно хочуть бути його членами. Це гарантія довіри та відкритості в альянсі. Якщо кандидат у створювану профспілку має багато переваг, але сумнівається в «надійності», це здається небезпечним для профспілки і загрожує її життєздатності. Ось чому «слабкі», але «лояльні» кандидати часто мають більше шансів приєднатися до НАТО, ніж сильні, але непослідовні кандидати у процесі вступу до НАТО.

Країни першої хвилі східної експансії – Польща, Угорщина та Чехія – почали свій шлях до НАТО майже одразу після зміни режиму. Першим завданням цієї державної політики було прагнення позбутися радянської спадщини.

Більшість країн другої хвилі розширення на схід почали шлях НАТО разом із першою хвилею країн. Дванадцять країн оголосили про бажання приєднатися майже одночасно. 19 травня 2001 року на зустрічі дев'ять міністрів закордонних справ підписали спільну заяву, в якій закликали НАТО запросити всі ці країни на Празький саміт. Утворилася так звана «Віленська дев'ятка», яку через рік додали до десятки з додаванням Хорватії. У 2002 році Хорватія також приєдналася до Плану дій-членів

У Європі існує неписане правило, що вступає в НАТО перед вступом до ЄС, що зрозуміло. Вимоги до членів НАТО значно нижчі. На відміну від вимог членства в ЄС, вони не мають «жорстких» норм. Відносини НАТО з ЄС досить тісні. Про це свідчить Угода про стратегічне партнерство НАТО-ЄС, укладена наприкінці 2002 року. Тому всі країни першої та другої хвилі розширення НАТО на схід спочатку вступили до НАТО, а потім до ЄС.

Приєднавшись до ЄС через точку входу під назвою НАТО, США можуть довірити своїх симпатиків ЄС на допомогу Британії, яка вже давно захищає інтереси США в ЄС.

За умов настільки прискореного процесу розширення НАТО та Європейського Союзу, через терміновість, «витягування» нових членів на

рівень розвинених країн не встигає за процесом розширення. Це означає, що коли країни НАТО співпрацюють в операціях в Югославії, Афганістані, а тепер і в Іраку, Сполучені Штати фактично змушені нести основний тягар бойових дій, оскільки решта угруповання не має сучасної військової техніки. Сполучені Штати неодноразово висловлювали невдоволення тим, що союзники не бажають реформувати армію, щоб відповідати вимогам часу та приділяти більше уваги економічному розвитку, тоді як військові витрати США з кожним роком зростають.

Проаналізуємо досвід вступу деяких країн-кандидатів до НАТО під час першої та другої хвиль розширення.

Чеська Республіка. 29 серпня 2001 року уряд Чеської Республіки затвердив керівні принципи реформування Збройних сил Чеської Республіки. Час підготовки плану реформи становив 3,5 місяці. Для розробки плану було утворено урядовий комітет на чолі з Ярославом Скопеком. Пакет реформ включає аналіз поточного стану армії, а також цілі та принципи розвитку чеської армії на найближчі десять років. Комплект документів щодо реформування збройних сил відкритий для громадськості.

Тому Чехія поставила перед своїми збройними силами амбітні цілі. Чеська Республіка, яка не є членом НАТО, навряд чи так глибоко та цілеспрямовано реформуватиме свої збройні сили.

Але без достатнього грошового утримування забезпечити збройні сили необхідною кількістю професійних військовослужбовців замість військовозобов'язаних буде дуже проблематично. Значні витрати на утримування професійних військових можуть поставити під загрозу виконання плану реформування ЗС Чехії.

Польща. Приєднання країни до НАТО в березні 1999 року було великою справою для Польщі. Майже відразу після вступу до альянсу Польща пройшла випробування на участь у миротворчих силах НАТО в Косові (KFOR) та Албанії (AFOR).

У процесі набуття членства в НАТО відбувається реструктуризація та модернізація оборонної промисловості Польщі.

Таким чином передбачається приватизація оборонно-промислових підприємств, а частина коштів від приватизації спрямовується на реструктуризацію та модернізацію економіки Польщі та цього сектору Збройних Сил Польщі. Державний контроль зберігався лише в промислових частинах, які були життєво важливими для польського оборонного комплексу.

Румунія вже протягом десяти років бере активну участь у миротворчій діяльності. Вона поглиблює військове співробітництво й розширює двосторонні зв'язки зі своїми сусідами та іншими країнами Чорноморського регіону. Це має особливе значення для підготовки військовослужбовців. Така співпраця дозволяє з мінімальними витратами підвищити навченість особового складу й готовність його до дій у багатонаціональних силах, якими є сили НАТО [6. с. 145].

Болгарія - одна із семи країн, запрошених приєднатися до НАТО у 2002 р. Протоколи вступу було підписано 27 березня 2003 р. Механізм вступу в Альянс передбачає річний період ратифікації договору всіма 19 майбутніми союзниками по НАТО. У ході ратифікації планується ретельний контроль підготовки претендентів на вступ у НАТО. Для визначення структури своїх ЗС у зв'язку із планованим вступом у травні 2004 р. в НАТО Болгарія провела оборонний огляд.

Комісія, яку становить комітет безпеки НАТО, уповноважена перевіряти місця роботи із закритою інформацією, благонадійність службовців, що матимуть доступ до таємної інформації Альянсу. Така комісія працюватиме в усіх семи країнах, що будуть прийняті в НАТО. Вона також визначить коло осіб, які будуть мати допуск до роботи в його особливо важливих керівних органах.

1.2. Євроінтеграція: регіональні особливості

Так, східноєвропейські країни вступили до ЄС як держави, які здійснювали перехід від соціалістичного укладу економік до ринкових відносин. Вони й до входження в об'єднану Європу мали досить розвинене народне господарство, рівень якого суттєво не відрізнявся між ними, але був дещо відмінним від інших країн соціалістичної співдружності. Набуття членства в ЄС мало допомогти їм у приведенні національних економік у відповідність до економічних вимог ЄС.

Прибалтійські держави відносно недавно пройшли шлях трансформації від статусу окремих республік у складі Радянського Союзу до здобуття державної незалежності, та їх економіки не мали на світовому ринку самостійного значення, оскільки були глибоко інтегровані в народне господарство СРСР. Для них вступ до ЄС висловлювався у необхідності завершити встановлення ринкових відносин, затвердити як стратегічні орієнтири подальшого розвитку відповідні політико-економічні норми Євросоюзу.

Середземноморські країни до вступу до ЄС дотримувалися тієї самої системи цінностей, що й інші західноєвропейські держави. І їхні економіки, незважаючи на невеликий масштаб, були досить значущими, якщо не в глобальному, то регіональному відношенні. Їх членство в ЄС означало, головним чином, підключення до процесів євроінтеграції [26].

Словенія, хоч донедавна і являла собою частину Югославії, але культурно і історично була тісно пов'язана з Австрією і тому не розглядалася як чужорідний елемент Західної Європи.

Тепер, якщо ретроспективно вибудувати ієрархію перерахованих країн напередодні приєднання до Євросоюзу за критерієм конкурентних переваг, то вона бачиться так. Найбільшими перевагами мала Словенія, за нею йшли середземноморські країни, потім східноєвропейські та замикали список прибалтійських держав. Подане зіставлення ясно демонструє, що в той період

прибалтійські держави мали найменші конкурентні переваги порівняно зі своїми колегами щодо процесу включення до Євросоюзу. Отже, їм потрібно було пройти більший, ніж іншим, шлях євроінтеграції у фігуральному та реальному вигляді, і їм потрібно більше часу на адаптацію.

Для предметного розуміння труднощів євроінтеграції, що стояли перед прибалтійськими країнами, можна відштовхнутися від розгляду географічної спрямованості їх зовнішньої торгівлі після здобуття державної незалежності на початку 1990-х рр. У цей період обсяг взаємної торгівлі між ними становив приблизно 5% від загального обсягу їх зовнішньої торгівлі. Іншими словами, промислове та сільськогосподарське виробництво в країнах Балтії було орієнтоване головним чином на експорт товарів та послуг до республік СРСР.

У зв'язку з цим процес імплементації прибалтійських економік у структуру Євросоюзу проходив досить болісно, оскільки 95% її промисловості не мали прямих зв'язків із цим регіональним об'єднанням. Слід також враховувати і те, що сировину та вихідні матеріали прибалтійські економіки отримували також з інших радянських республік.

Судячи з заяв прибалтійських керівників епохи підготовки та вступу до Євросоюзу, вони щиро вірили, що створені в радянський період у їхніх країнах господарські комплекси будуть у незмінному вигляді вбудовані в економіку Євросоюзу. Фактично передбачалося, що зміниться фінансовий донор, постачальники та споживачі, а макроекономічні показники відповідно збільшаться багаторазово, оскільки рівень цін у Євросоюзі був значно вищим, ніж ціни у Радянському Союзі. У цьому сенсі, образно кажучи, і євроактивісти і населення в країнах Балтії уявляли, що членство в Євросоюзі стане для них подібним до участі в СРСР, але в західному виконанні. Передбачалося, що і ставлення до них залишиться тим самим, як до примхливих, але улюблених та талановитих дітей.

Північноєвропейський регіон дуже інтегрований в економіку Європейського Союзу. Це підтверджується даними про торгівлю та рух

капіталів (див. таблицю 1). Значення загального ринку товарів (без урахування сусідів по регіону) варіюється за експортом у діапазоні від 33 до 72%. На тлі інтеграції розвивається участь регіону в глобалізації, внаслідок чого відносне значення ринку ЄС для експорту регіону в період з 2000 по 2011 р. скоротилося для Данії, Фінляндії та Швеції, відповідно, зросла частка світового ринку. Роль регіонального ринку збільшилася для Фінляндії та Швеції. Примітно, що не спостерігаються відмінності тенденцій розвитку товарних потоків між країнами, що зберегли національну грошову одиницю (Данія та Швеція) та країною, що перейшла на євро (Фінляндія).

У країнах Північної Європи одночасно діють дві різноспрямовані тенденції: одна спрямована на уніфікацію моделей соціально-економічного розвитку; а інша – на збереження національної специфіки. На користь першої тенденції діють такі фактори:

- досить міцні економічні зв'язки щодо торгівлі товарами та послугами, а також щодо руху капіталів;
- впровадження у національне законодавство європейських юридичних і правил;
- перехід від загального ринку чотирьох свобод до створення єдиного економічного, соціального, науково-технічного та інноваційного простору в масштабі ЄС, який характеризується – за задумом інтеграторів – вищим ступенем взаємозалежності;
- розширення ЄС за рахунок прийняття країн ЦСЄ, які

характеризуються нижчими соціально-економічними стандартами;

- Переважання в ідейному просторі неоліберальних поглядів;
- заплановане посилення в рамках зони євро валютно-фінансової дисципліни під впливом нещодавньої кризи єдиної валюти ЄС;
- посилення конкуренції з боку країн із дешевою робочою силою;

– тенденція до відносного вирівнювання всіх факторних умов за умов глобалізації.

Разом з тим існує ряд факторів, що зумовлюють наявність другої тенденції, серед яких слід згадати такі:

– інерція історично сформованої моделі соціально-економічного розвитку;

- Збереження сильного впливу соціал-демократичної ідеології; соціалдемократичні партії, хоч і втратили переважаючі політичні позиції, але, як і раніше, залишаються найбільшими партіями у своїх країнах;

– у всіх країнах північноєвропейського регіону склався політичний консенсус навколо соціал-демократичної моделі розвитку [19. с. 53].

Важливо відзначити, що модель соціально-економічного розвитку, що склалася в північноєвропейських країнах, відповідає інтересам усіх основних політичних сил та економічних груп. Хоча соціально орієнтована модель пов'язана з високими видатками з державного бюджету, вона несе з собою певні економічні переваги, деякі з яких дуже важливі для великих компаній класу ТНК, що базуються на території цього регіону, а саме: соціально орієнтована модель дозволяє розвивати людський потенціал і перетворювати його на «людський капітал», який є необхідною умовою для підтримки експортної спеціалізації на виробництві технічно складної та наукомісткої продукції. Звідси великі північноєвропейські компанії стали частково переміщувати виробничі потужності за кордон, експортуючи капітал, але науково-технічні та впроваджувальні підрозділи своїх компаній вони залишають усередині європейських країн, тому їх вимоги до якості робочої сили зростають.

По-перше, уряд посилює підтримку національних інноваційних систем та національних установ освіти. Своєю політикою воно сприяє збільшенню чисельності фахівців високої кваліфікації, включаючи осіб з науковими

ступенями, у тому числі, допомагаючи припливу таких кадрів на приватні підприємства. По-друге, воно проводить активну політику на ринку праці та організує програми з підвищення якості підготовки та кваліфікації безробітних, набуття ними нових спеціальностей з тим, щоб привести у відповідність попит та пропозицію робочої сили, зменшити безробіття, підвищити зайнятість та знизити бюджетні витрати на виплату допомоги для безробітних.

Стійкість північноєвропейської моделі

Практика говорить про те, що прийнята на півночі Європи соціальноорієнтована модель розвитку є досить стійкою. Доказом стало те, що навіть уряди буржуазних коаліцій, коли вони приходять на зміну урядам лівого центру, не наважуються на корінний злам системи соціальної підтримки, що склалася. Зрозуміло, вони проводять деякі реформи, включаючи заходи, що посилюють умови отримання різних видів соціальної допомоги, але досі вони не наважувалися на проведення змін системного характеру.

Наприклад, уряд Ф. Райнфельдта, який перебуває при владі у Швеції, зробив такі зміни в галузі соціально-економічної політики.

Було зменшено допомогу по безробіттю стосовно раніше одержуваної заробітної плати з 90 до 80%. Запроваджено заходи щодо стимулювання безробітних на пошук нових робочих місць шляхом зменшення розміру допомоги по безробіттю після кожної відмови від пропонованого робочого місця. Планується підвищити пенсійний вік з 65 до 67 років, щоправда, цей захід запроваджується поступово.

Ухвалено рішення про збільшення розміру пенсійних виплат за умови пізнішого виходу на пенсію. Скасовано податок на багатство та знижено корпоративні податки.

Зазначимо, що реформи північноєвропейської моделі здійснюються під впливом головним чином наступних причин: а) широке поширення

неоліберальної доктрини, посилення її впливу на формування загальноекономічної страти

ii;

б) соціал-демократи втратили свій колишній вплив у всіх країнах північної Європи, навіть у Швеції, де в них тривалий час були домінуючі позиції, політичний маятник хитнувся у бік буржуазних партій;

в) «старіння» населення та збільшення тривалості освіти ведуть до погіршення пропорції між чисельністю працюючого та непрацюючого населення.

В даний час в умовах одночасної дії двох суперечливих тенденцій національна специфіка все-таки зберігається. Це проявляється у наступному.

А) Країни Північної Європи довго зберігають лідерство за показниками якісного розвитку економіки, таким як індекс розвитку людського потенціалу; глобальна конкурентоспроможність, стійкість до корупції, ступінь захисту довкілля.

Б) Країни Північної Європи проводять політику соціальної та інноваційної орієнтації, що виражається у відповідному розподілі фінансових та людських ресурсів. Економічна політика, що проводиться в цих країнах, останніми роками характеризується посиленням екологічної спрямованості розвитку [8. с. 59].

Внаслідок наявності порівняльних переваг, що виникають на основі вищої інноваційної спроможності та вищої якості робочої сили у Швеції та інших країн Північної Європи, формуються фактори високої конкурентоспроможності, що реалізуються на світовому ринку. Це дозволяє цим державам отримувати більшу вигоду від участі у міжнародному поділі праці, ніж тим державам, які спеціалізуються на експорті товарів з низькою часткою вартості, доданою обробкою (продовольство, паливо та сировина). Тому після кризи темпи економічного зростання та рівень економічного

розвитку на півночі Європи вищі, ніж у ЄС (рядки 4, 13 таблиці 3), а фінансова ситуація відрізняється більшою стабільністю (рядки 5, 6, 7 таблиці 3).

Соціальне новаторство

Ще одним доказом того, що країни Північної Європи та країни зони євро розвиваються за різними моделями соціально-економічного розвитку, є те, що північноєвропейські країни активно здійснюють соціальні новації, продовжуючи відігравати піонерську роль у проведенні деяких заходів соціального характеру.

Наприклад, у цих державах почали активно впроваджувати політику, спрямовану проти дискримінації на ринку праці за віком. На відміну від інших країн, які намагаються пом'якшити дефіцит робочої сили, головним чином, за рахунок збільшення імміграції, північноєвропейські країни вживають заходів для того, щоб по можливості збільшити термін трудової кар'єри літніх працівників та ліквідувати до них негативне ставлення на ринку праці, подолати дискримінацію на основі віку. У рамках такої політики збільшують пенсійний вік, а також підвищують вік раннього виходу на пенсію. Профспілки не протестують проти цього, оскільки (враховуючи високу тривалість життя та якісне медичне обслуговування, хороші соціальні умови), працівники північноєвропейських країн не тільки мають реальні можливості продовжити свою трудову діяльність, а й у ряді випадків. єв прагнуть цього.

Слід зазначити, що північноєвропейський регіон відрізняється гомогенністю, що відображається у схожості основних макроекономічних та соціальних показників країн регіону. Параметри їх розвитку менш значно відхиляються один від одного, ніж від відповідних середніх показників ЄС та зони євро. Власне кажучи, ці країни утворюють усередині ЄС щільніше ядро, моделі розвитку країн цього регіону суттєво зблизилися. Основною причиною є схожість історичного розвитку, близькість культурних цінностей та

психологічних характеристик, незначність відмінностей у вихідних рівнях економічного, соціального та технологічного розвитку.

1.3. Зміцнення відносин між НАТО і ЄС

Членство - головна відповідь на запитання про ці альянси і чому відносини між ними так важливі. Від цього походять цінності, загрози і виклики, а також і компетенції.

НАТО називає Європейський союз унікальним і важливим партнером. Певною мірою це партнер, бо це унікальна структура, яка має власну юридичну особу, що виходить за межі країн-членів, з яких вона складається. Однак в тому, що стосується безпеки і оборони, Європейський союз покладається, принаймні зараз, передусім на міжурядову співпрацю між 28 країнами-членами. Тому роль країн-членів є домінуючою і нині майже дві третини їх належить до обох організацій. Кілька десятків років тому подвійне членство було ще більше поширеним: до 1973 року усі члени тодішнього Європейського економічного співтовариства були союзниками по НАТО; потім, до 1995 року, лише одна країна-член ЄС не була членом НАТО.

Рішення, прийняті окремими державами часто надають безпосередній вплив на обидві організації. Якщо держава, яка належить і Європейському союзу, то і НАТО вирішує більше витратити на оборону та розвивати свою оперативну здатність, або має зовнішню загрозу своїй безпеці, це впливає на обидві організації. Європейські країни не мають по дві армії або по два оборонні бюджети для будь-якої організації окремо. Вони мають по одному набору збройних сил і вживані у будь-якій організації зусилля повинні відповідати зусиллям іншої і доповнювати їх. Це легше сказати, ніж зробити, але до цього треба тяжіти [3. с. 53].

Підсумком поширеного подвійного членства є загальні цінності. Члени Європейського Союзу та НАТО поділяють відданість демократичним основам

та повазі та охороні верховенства прав та прав людини. Крім цього, всі вони мають ринкову економіку і загальне сусідство, що кидає їм загальні виклики безпеки зі сходу або півдня. Ці зв'язки об'єднують їх ще більше, ніж членство в інших організаціях, що базуються на цінностях, таких як Організація з безпеки та співробітництва в Європі або ООН. А це означає, що і Європейський Союз, і НАТО зобов'язані співпрацювати заради захисту своїх людей та забезпечення їх процвітання. Останнє, але не менш значуще, що обидві організації прогресували паралельно і виробили спеціальні компетенції, які дозволяють їм охороняти благополуччя своїх людей. НАТО має виразні порівняльні переваги у військовій здатності, особливо у забезпеченні вірного стримування та оборони Альянсу та його території. З іншого боку, щоправда Європейський Союз поступово розвиває свою військову здатність, він має виразну порівняльну перевагу в аспекті цивільного характеру, що передбачає економічні санкції; забезпечення стабільності в таких галузях, як енергетика та кібербезпека; протидія дезінформації; гуманітарна допомога; транспортна інфраструктура. Розглядаючи все більшу різноманітність викликів, що стоять перед Європейськими державами, їм потрібно мати широке коло різних перспектив, чи це цивільні, чи військові, чи комбінацію тих та інших.

Коли йдеться про фундаментальні елементи співпраці між ЄС і НАТО – як вони взаємодіють – багато хто уявляє, що в основному це стосується спільних зустрічей представників обох організацій десь у Брюсселі для обміну судженнями. Щоправда, без вагання, це частина взаємовідносин, це лише маленька частка, що протікає насправді. Ці відносини насамперед політичні – вони не обмежені тим, що роблять спільно потрібні представники, правда саме на цьому ми насамперед зосереджуємо свою увагу, коли говоримо про стосунки. Це швидше стосується того, що ці дві організації можуть робити самостійно один від одного, але узгодженим чином, доповнюючи один одного

для досягнення одних цілей. Останнім часом Європейський Союз та НАТО, діючи паралельно, реагують на небезпеку зі Сходу.

У результаті нелегальної анексії Криму Росією та її дій щодо дестабілізації ситуації на сході України, ЄС наклав санкції на російських фізичних та юридичних осіб, які вважаються відповідальними за це, а також на певні галузі економіки. І тут Альянс вперше розгорнув на ротаційній основі свої війська на територіях своїх східних членів, які також є членами ЄС, зміцнивши стримування та оборону, а також посилюючи стабільність цих держав. Обидві організації також посилюють свою допомогу Україні. Кожна з них надає підтримку у сфері, де має порівняльне переважання. З моменту виконання основним завданням і Європейського союзу, і НАТО було і залишається збереження миру в Європі, а також сприяння стійкості та процвітання на материку та за його межами.

З цієї причини датою заснування відносин між ЄС і НАТО слід вважати тридцятого серпня одна тисяча дев'ятсот п'ятдесят четвертого року. На цей день французька Національна асамблея відмовилася ратифікувати Договір про розробку Європейського оборонного співтовариства, в якому містилися певні положення щодо реалізації Європейської армії.

Саме з того часу НАТО стала винятковою організацією, що забезпечує військове стримування та оборону Європи, під парасолькою якої було засновано процвітаюче Європейське економічне співтовариство. Ці дві організації не обов'язково спілкувалися між собою, але були взаємопов'язані. Одна забезпечувала оборону та безпеку, інша допомагала розвивати економіку, що у свою чергу зміцнювало основу загальних цінностей та одночасно дозволяло європейським державам потроху збільшувати свою участь в обороні та безпеці Європи [3. с. 55].

Після закінчення холодної війни та розпаду Варшавського пакту Європейський Союз і НАТО працювали у тандемі, практично паралельно, над

інтеграцією держав Центральної та Східної Європи до євроатлантичних університетів та їх поверненням у широку європейську сім'ю демократичних країн. Вони також співпрацювали над перериванням розбратів у колишній Югославії. Ця робота триває досі – обидві організації докладають зусиль щодо забезпечення стійкості, поліпшення та перетворень на західних Балканах та поза ними. Також Європейський Союз і НАТО працюють спільно над протидією викликам, що надходять з півдня, допомагаючи країнам регіону, таким як Йорданія або Туніс, зберігати стабільність. Вони також намагаються пом'якшити результати чвар в інших країнах, таких як Лівія та Сирія, у тому числі долаючи труднощі, пов'язані з незаконною міграцією, охороняючи при цьому біженців. Тобто співпраця між Європейським Союзом і НАТО – це не лише те, що ці дві організації роблять спільно, а й те, що вони роблять паралельно, узгоджено та доповнюючи одна одну. Це головний урок на майбутнє через тяжіння ЄС розвивати у довгостроковій перспективі загальну європейську оборону.

Ця активність, яка може бути, а може й не бути реалізованою, повинна розглядатися не як заміна НАТО, а скоріше як функціонування взаємного підкріплення, які допомагають обом організаціям виконувати свої завдання.

Відносини між двома організаціями – це все вищезгадане, але також і взаємодія між ними. Ця взаємодія почалася не так давно, приблизно двадцять років тому на Вашингтонському саміті одна тисяча дев'ятсот дев'яносто дев'ятого року, і з того часу безперервно прогресує. Її можна розділити приблизно 3 періоду: 1-й – реалізація механізмів співробітництва; 2-й – період неквапливої еволюції; і, нарешті, період оновленої динамічності. Інституційні відносини прогресували через потребу. Після підписання Маастрихтського договору в тисяча дев'ятсот дев'яносто третьому році Європейський Союз має на меті розробити загальну оборонну політику, яка б забезпечила спільну оборону.

Це отримало новий вимір після підписання у дві тисячі першого року Ніщцького договору, який дозволив ЄС створювати політично-військові структури. Постало питання, як ув'язати всі ці речі з НАТО. Результат був виявлений у низці важких домовленостей між Європейським Союзом та Альянсом.

Так звані домовленості «Берлін плюс», арештанти у дві тисячі третього року, забезпечили основу для надання Альянсом підтримки очолюваним ЄС операціям, у яких НАТО загалом не бере участі. Це саме собою було досягненням, бо позначало, що вперше ці дві організації виробили певні шляхи співробітництва та комунікації. Втім, ці механізми застаріли практично відразу після їх прийняття. Вони розроблялися за допомогою підходів та навичок попередніх десятиліть, особливо в колишній Югославії, де ідея полягала в тому, що Європейський Союз прийде слідом за НАТО для реалізації операцій з підтримки миру та стабілізації. Як поінформував у дві тисячі сьомого року тодішній Генеральний секретар НАТО Яап де Хооп Схеффер: «Відносини між НАТО та ЄС ще не перейшли до XXI століття. Вони все ще буксують у 90-х роках XX століття».

Зрештою, було засновано лише дві операції «Берлін плюс»: у дві тисячі третьому році у Північній Македонії та у дві тисячі четвертому році у Боснії та Герцеговині. Ще одним викликом стало те, що і Європейський Союз, і НАТО трансформувалися в результаті розширення на звичку «великого вибуху», що призвело до нових членів, які не всі були членами обох організацій, що також означало походження різних, а іноді й розбіжних пріоритетів у будь-якій. . із цих організацій. Ці дві організації збільшилися з п'ятнадцяти країн-членів ЄС та 19 країн-союзників по НАТО у дві тисячі третього року до відповідно 28 та 29 членів на сьогоднішній день.

Ситуація докорінно змінилася на дві тисячі чотирнадцятому року. Дві події підштовхнули до усвідомлення, що статус-кво не може зберігатися. По-

перше, як було зазначено вище, перед Європою постали нові небезпеки та виклики зі сходу та півдня – і жодна з організацій не мала всього комплекту інструментів, необхідних для подолання проблемних завдань, пов'язаних зі зміною середовища безпеки.

По-друге, Європейський Союз заклав підвалини загальної оборони, звівши два стовпи оборони: безперервну структуровану співпрацю та Фонд європейської оборони. Співпраця між ЄС та НАТО стала третім стовпом європейської оборони, виділивши органічний зв'язок між двома організаціями. Ці події викликали докорінні видозміни у спільній роботі між установами. Президенти Європейської ради та Європейської комісії спільно з Генеральним секретарем НАТО підписали дві загальні Декларації у 2016 та 2018 роках, висловивши тези цієї відновленої співпраці [21].

Крім того, всі країни-члени НАТО та країни-члени ЄС затвердили комплект із сімдесяти чотирьох спільних заходів. Це, у свою чергу, призвело до політичних, культурних та психологічних зрушень. На сьогоднішній день немає жодної політики НАТО, яка не була б виміром ЄС. Досягти цього результату було нелегко, але це варте тих зусиль. Це підтвердило, що розвиток взаємин між ЄС і НАТО вперед не працював Сізіфом, але це було і залишається подвигом Геракла.

РОЗДІЛ 2. ГОЛОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ І ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

2.1. Наслідки вступу до ЄС

Те, що сталося у 2004, 2007 та 2013 роках. вступ до ЄС 11 країн Східної Європи, все ще розбурхує наукову громадськість. Серед багатьох причин збереження інтересу до цієї події хотілося б зупинитися на тих, які пов'язані з вивченням механізмів інтеграції державно- оформлених утворень.

Справді, Євросоюз є типовим і загалом успішним результатом такої інтеграції. І вступ країн Східної Європи, здавалося б, вкотре це підтверджує. Проте в оцінці результатів євроінтеграції слід бути обережним. Головна небезпека полягає в тому, що висновки, отримані під час досліджень ефективності євроінтеграції, мають мало практичного значення. За великим рахунком, безпосереднє використання чужого досвіду без його подальшої адаптації мало що дає, а надмірна адаптація знецінює сам чужий досвід. Додаткову цінність вивченню інтеграції країн ЦСЄ до Євросоюзу надає відчутне зростання компаративних досліджень інтеграції в рамках СНД та ЄС, що спостерігається в останні 2-3 роки. Останні дослідження ЄАБР (Євразійського банку розвитку) вселяють оптимізм у цьому відношенні. Але й у цьому випадку досвід малих європейських країн щодо інтегрування у великі інтеграційні об'єднання, хоч і цікавий, все ж таки малозастосовний в умовах СНД.

Тоді навіщо вивчати та оцінювати наслідки вступу країн ЦСЄ до ЄС? Справа в тому, що об'єктом євроінтеграції стали саме країни ЦСЄ, а не хтось інший. У свою чергу, додатковими факторами інтересу до них є їх транзитна локація та деяка ментально-психологічна близькість до СНД, щось на кшталт гумилівської «комплементарності» (звісно, що відрізняється від країни до

країни, але загалом більш висока порівняно з іншими європейськими або азійськими країнами) [23].

В цілому, індикатори, що застосовуються, можна розділити на дві великі групи: кваліфіковані і квантифіковані (тобто вимірювані кількісно чи ні).

У першу групу входять результати соціологічних опитувань, характеристики загальноєвропейського значення, а також дії, спричинені цією кваліфікацією.

До другої групи входять головним чином різні макроекономічні показники країн ЦСЄ, згруповані за тією чи іншою ознакою, наприклад, зростання ВВП; макроекономічна стабільність; торгівля та інвестиції; зайнятість; сальдо трансфертів із фондів ЄС.

Вивчення кваліфікованих індикаторів є дуже серйозною науковою проблемою через багатоваріантність інтерпретацій, які отримуються в результаті дослідження інформації. У зв'язку з цим великий розкид думок щодо успіхів країн ЦСЄ після їхнього вступу до ЄС.

Нинішня світова криза є за своєю суттю борговою, яка почалася через раптову нездатність отримувачів іпотечних і споживчих кредитів обслуговувати і погашати свої борги. Після цього були неплатоспроможність і неліквідність іпотечних компаній і банків, що опинилися на межі руйнування. Спусковим гачком кризи стало, як відомо, банкрутство найбільших у США іпотечних компаній Фанні Мей та Фредді Мак та банку Леман Бразерз через неповернення їх клієнтами отриманих раніше кредитів. Порятунком від подальшого розростання кризи було знайдено у великій фінансовій допомозі з боку держави неліквідним банкам та системоутворюючим виробничим корпораціям. Це дозволило тимчасово вирішити їхні боргові проблеми та врятувати від розпаду кредитно-фінансову систему, запобігши тим самим у багатьох країнах ще більш руйнівному колапсу.

Загострена проблема обслуговування суверенної заборгованості багатьох держав стала продовженням і логічним завершенням загальної боргової кризи, що охопила не тільки приватні особи і компанії, але врештірешт і цілі держави.

Дуже важливо дати правильну відповідь на питання про причини виникнення загальної боргової кризи, бо тільки в цьому випадку можуть бути знайдені вірні шляхи виходу з даної кризової ситуації та способи запобігання їй у майбутньому.

Робилося це спочатку задля стимулювання продажу товарів, збут яких був би просто неможливий в умовах нормального платоспроможного попиту, що визна- чався реально наявними доходами. Фактично настала банальна криза надвиробництва, відкритий прояв якої тимчасово відкладався за допомогою різного роду кредитних бульбашок і фінансових пірамід, поки вони не луснули і не впали, розкривши справжні, а саме виробничогосподарські причини кризи [20, с. 39].

Про те, що боргова криза визрівала задовго до світового колапсу, що вибухнув, свідчать дані про обсяги кредитування, що перевищували в кілька разів темпи зростання світового ВВП, наростаючих масивів первинних цінних паперів і вторинних деривативів, які прикривали і тимчасово віддаляли боргові ризики. Більшість держав поводитися подібно до звичайних невдалих позичальників, тобто фінансувало свої амбітні господарські та соціальні програми за допомогою іноземних запозичень, користуючись великою кількістю і дешевизною коштів на світових кредитних ринках, не дбаючи про їх подальше повернення в надії, здавалося б, невичерпні джерела кредитування та інші легкі способи обслуговування суверенних боргів.

Ґрунт для виникнення нинішніх боргових проблем у постсоціалістичних країнах Центрально-Південного регіону Європи було закладено ще до початку світової кризи. У погоні за високими темпами економічного зростання та реалізацією великих соціальних програм ці країни відшкодовували очевидну

нестачу внутрішніх заощаджень масштабними зовнішніми запозиченнями. Це призвело до стрімкого зростання їхньої зовнішньої заборгованості, сукупний обсяг якої зріс з 200 млрд до майже 1 трлн дол., тобто в 5 разів за вісім передкризових років. Отже, боргова проблема в цих країнах виникла не через світову кризу, а через звичку, що виникла раніше, жити в борг.

Дані про бурхливе зростання зовнішніх боргів у передкризовий період фактично спростовують звичні оцінки про сприятливий вплив членства в ЄС на економічний розвиток відповідних держав. Швидше за все, високі темпи зростання на початку 2000-х років. пояснюються їх високими іноземними запозиченнями, необхідність повернення яких та неможливість збільшувати їх у роки кризи призвели до рецесії та багаторічної стагнації вітчизняного виробництва в більшості країн регіону.

Що ж до переваг від вступу до Європейського союзу нових членів зпоміж постсоціалістичних країн, то їх перехід від колишньої системи до капіталістичних методів господарювання західноєвропейського зразка був тим самим справді полегшений. Головною метою вступу цих країн до ЄС було забезпечення своєї незалежності від гіпотетичних загроз із боку Росії після розпаду РЕВ та СРСР. Тому всі вони дружно вступили до НАТО, що було обов'язковою умовою їхнього членства в ЄС. Другим найважливішим мотивом було закріплення їхнього європейського вибору, а саме – руху до ринкової економіки та плюралістичної демократії, оскільки в результаті було остаточно придушено внутрішні просоціалістичні сили. Інтеграція до Євросоюзу безсумнівно полегшила та прискорила системну трансформацію цих країн, змушених перейти на загальноєвропейські стандарти та відповідним чином пристосувати своє законодавство та методи господарювання. На третьому місці було бажання отримувати від Брюсселя фінансову допомогу: усі нові члени стали чистими реципієнтами коштів із бюджету ЄС за лінією різних його фондів та програм. Тим не менш, членство в ЄС не врятувало ці країни від

кризи і сьогодні не допомагає їм розплачуватися зі своїми боргами, з якими вони залишилися наодинці [28, с. 20].

Ті ж країни, які не входять до Євросоюзу, також трансформували свої економічні системи, хоча зробили це не так швидко і не так глибоко. Але деякі з них досягли не менш високих темпів розвитку та покращення життя.

Прийняті в країнах за останні два-три роки програми жорсткої економії, що передбачають обмеження зростання і навіть зниження заробітних плат бюджетників, скорочення пенсій, допомог та інших соціальних пільг, підвищення акцизів та інших непрямих податків, урізання фінансування бюджетних організацій (шкіл, університетів, установ культури та спорту) викликають масові протести населення та розжарюють внутрішньополітичну обстановку.

Проте справа обмежується соціальними витратами. Скорочення державних витрат, зменшення громадського споживання, включаючи інвестиційне, звуження покупної спроможності громадян неминуче ведуть до подальшого уповільнення темпів економічного зростання та зниження загальної господарської активності, що лише поглиблює кризу та відсуває початок післякризового відновлення економіки. Процес бюджетного оздоровлення, призупинення зростання державного боргу та скорочення зовнішньої заборгованості триватиме чимало років, протягом яких країнам доведеться працювати не на підвищення власного добробуту, а переважно на повернення накопичених боргів. Необхідно якось вирватися з наступного хибного кола: поживавленню розвитку перешкоджатимуть неминучий режим суворої економії та відповідне обмеження платоспроможного попиту, а цього можна досягти лише при відновленні економічного зростання.

Щоб вийти з лещат нинішньої кризи надвиробництва і відкрити новий відтворювальний цикл, країнам потрібно знайти внутрішні резерви і знову відвоювати свою нішу на розбірливих світових ринках. Для цього необхідні

глибокі структурні і навіть системні перетворення, які дозволять відмовитися від виробництва товарів, які не мають збуту на зовнішньому і навіть внутрішньому ринках, і перейти до випуску конкурентоспроможної продукції, яка користується попитом у споживачів із реальними, а не фіктивними доходами.

2.2. Економічне зростання в Центральній та Східній Європі

Було б неправильно абсолютизувати значення інтеграції до Євросоюзу як головного чинника цього прискорення. Таблиця показує, наприклад, що у Болгарії темпи зростання зросли з 1,6% у 2004 р. до 6,4% у 2005, 6,5% – у 2006 р., 6,4% – у 2007 р., адже вона вступила до Євросоюзу лише у 2007 р. Те саме стосується і Румунії.

Ідея про те, що не тільки інтеграція, а й інші причини зумовлювали прискорення зростання, виникає якщо звернутися до статистики зростання в інших країнах. У СНД у період також спостерігалось прискорення зростання сукупного продукту з 2,9 до 6,7% – 2005 р., 8,8% – 2006 р., 8,9% – 2007 р., тобто зростання було навіть більш інтенсивним, ніж у країнах ЦСЄ. При цьому сильнішу динаміку, ніж у цілому по СНД, показали країни, які сформували Митний союз [20, с. 36].

Які ж причини прискорення? По-перше, сприятлива світова економічна кон'юнктура. У цей період спостерігалось зростання світового попиту на продукцію з боку найбільших світових та європейських виробників у зв'язку з прискоренням виробництва в США, Німеччині, Франції, Південно-Східній Азії, і насамперед у Китаї та Індії, що стимулювало розвиток і більше слабкі економіки, а також економіки, що постачають на світовий ринок мінеральні та енергетичні ресурси. І річ тут не просто у збільшенні попиту на продукцію в період загального зростання. На більш повну силу в умовах підйому і менш обережно починає працювати в умовах економічного підйому та банківська

система, що інвестує фінансові ресурси у розвиток, що також сприяло прискоренню зростання національних господарств.

По-друге, країни ЦСЄ та СНД, що колись формували соціалістичний табір, на той час домоглися певної економічної стабілізації, відомого відновлення господарства після руйнівних для них революційних 1990-х рр., протягом яких відбулося чи не дворазове скорочення економічного потенціалу. Це створило передумову разом з дією інших причин для прискорення економічного зростання.

Наведені вище дані змушують замислитись і про дійсну ефективність європейського вибору для країн ЦСЄ. Ця ефективність, на наш погляд, може бути оцінена шляхом порівняння з результатами економічного розвитку колись близьких для них республік, що становлять Митний союз. Для цього проаналізуємо середньорічні темпи приросту ВВП у період з 2005 по 2012 рр., розраховані на основі даних Міжнародного валютного фонду.

Розрахунки показують явну перевагу Митного союзу. На рівні Росії, у якої темп приросту становив 4,1%, була лише Польща (4,2%), дещо перевершувала нашу країну Словаччина. Інші країни ЦСЄ істотно відставали. Водночас незаперечними лідерами за темпами розвитку є інші країни Митного союзу – Білорусь та Казахстан, темпи приросту яких склали 6,6% та 6,7%.

Істотно краще показали себе країни Митного союзу також під час кризи та в наступні посткризові роки: середньорічні темпи приросту там були і в цей період позитивними і навіть високими, особливо в Білорусі та Казахстані. Щодо країн Центральної та Східної Європи, то вони в основному досі не можуть одужати від кризи: тому середньорічні темпи приросту тут здебільшого негативні. Лише дві країни, схоже, почали вибиратися з кризи – Польща та Словаччина.

Чим пояснюється перевага Митного союзу? На мій погляд, тим, що країни тут розвивають інтеграцію на основі територіального поділу праці, що

склався протягом століть. Конкуренція між ними не носить руйнівного характеру, у тому числі через рівні рівнів економічного розвитку, що істотно не відрізняються.

Що стосується країн Центральної та Східної Європи, то для них інтеграція з високорозвиненими західноєвропейськими країнами, знищення торгових митних бар'єрів, а тим більше подальше вступ до єврозони, що скасовує захист від зовнішньої конкуренції у формі використання відповідного валютного курсу, часто означає руйнування часті створеного у минулому економічного потенціалу, що супроводжується зростанням безробіття та посиленням міграції трудових ресурсів за кордон.

З іншого боку, звичайно, Європа має суттєві засоби підтримки таких країн. Безоплатна фінансова допомога, дешеві кредити, а іноді прямі інвестиції дають певні позитивні результати. Тому євроінтеграція для ЦСЄ є двостороннім процесом. Вона здійснюється на основі двох суперечливих тенденцій: руйнівної, що робить адаптацію ЦСЄ до Євросоюзу досить болісним, болючим процесом, що уповільнює темпи зростання, і творчою, що сприяє створенню нових виробництв та сфер економічної діяльності, що позитивно впливає на зростання.

При цьому, однак, треба мати на увазі, що ці дві сторони є рівноцінними. Негативний ефект має місце, по суті, завжди і скрізь. Ковзанка конкуренції безжально знищує національні господарські одиниці, не здатні протистояти високорозвиненому західному виробництву.

Там же, де ця здатність зберігається, великі корпорації часто вдаються до більш витончених методів придушення: володіючи величезними фінансовими засобами, використовуючи при необхідності підтримку пов'язаних із ними західних банків, вони скуповують конкурентоспроможні господарські структури, роблять їх своїми дочірніми підприємствами або ж піддають знищення на основі набутих прав власності.

По-іншому справи з творчою стороною. По-перше, виникнення нових адаптованих до європейського ринку підприємств за своєю природою є тривалим процесом порівняно з процесом придушення. По-друге, локалізація тут інвестиційних проектів у достатньому обсязі зовсім не є гарантованим актом: вона залежить від вільного вибору приватних підприємців, для багатьох з яких, незважаючи на відомі переваги Євросоюзу, може бути вигіднішим вкласти гроші, скажімо, у країни Південно-Східної Азії, а не в периферійну економіку об'єднаної Європи. У результаті країна може досить довго чекати моменту, коли на неї прокинеться «манна небесна» у вигляді животворних потоків іноземних інвестицій, що робить економічне зростання досить проблематичним процесом [14].

Слід зазначити, що вищі темпи зростання країнах Митного союзу дозволяють їм поступово ліквідувати своє відставання країн ЦСЄ за рівнем економічного розвитку. Таблиця 2 показує, що за ВВП на душу населення і Росія, і Білорусь, і Казахстан перевершили Болгарію та Румунію, а Росія випередила і Латвію, наблизившись до рівня Литви та Польщі. Іншими словами, життя показує, що інтеграція на пострадянському просторі має свої переваги. На жаль, як це не парадоксально, у пресі донедавна у позитивному плані здебільшого висвітлювалася євроінтеграція. Щодо інтеграції на пострадянському просторі, то до неї ставлення в основному, м'яко кажучи, критичне. На це, мабуть, є певні причини, як мені здається, здебільшого ідеологічного та певною мірою політичного характеру.

2.3. Євроінтеграція та інноваційне оновлення економік країн ЦСЄ

Оцінка впливу інтеграційних процесів на інноваційне оновлення економік країн ЦСЄ є досить актуальною: вона дозволила б кваліфікувати та використати той досвід європейського інтеграційного будівництва, який є дуже цінним як у плані вдосконалення нашої взаємодії із західними партнерами в інноваційній сфері, так і в контексті підтримки інтеграційних

процесів за участю Росії на пострадянському просторі та за його пре-справами. Проте проведення такої оцінки у кількісному вимірі суттєво ускладнює відсутність відповідних узагальнюючих показників. Використання наявних численних приватних показників явно недостатнє. На їх основі не можна зробити однозначний висновок про розміри позитивного чи негативного впливу в той чи інший період інтеграції на економічний розвиток країн ЦСЄ, які стали нещодавно членами Євросоюзу.

Незважаючи на те, що процеси європейської економічної інтеграції є об'єктивними, і в цілому несуть у собі позитивний потенціал перетворень, на окремі країни та їхні групи вони можуть чинити і негативний, руйнівний вплив. Адже розвиток процесів економічної інтеграції в Європі, як і глобалізації світового господарства загалом, несе як позитивні, так і негативні наслідки. Причому зазвичай країни-лідери, що стоять у центрі інтеграційних процесів, – чи то західноєвропейська інтеграція (Німеччина, Франція, Бельгія та ін.), чи глобальна інтеграція (США, Японія, Євросоюз та ін.), – як свідчить світовий досвід, більшою мірою порівняно з країнами периферії відчують на собі позитивний та меншою мірою негативний вплив інтеграції [8].

У Західній Європі процес інтеграції економік можна вважати, що вже значною мірою перейшли з динамічного стану в статичний. Ще до вступу країн ЦСЄ до Євросоюзу тут значною мірою вже сформувався досить високо конкурентний єдиний відтворювальний комплекс, єдина інноваційна система, що спричинило важливий фактор підтримки міцних позицій Європи у міжнародній конкуренції. Наступні розширення ЄС за рахунок країн, які не мають достатньо високого інноваційного потенціалу, в умовах наростаючого світового суперництва зробило надзвичайно актуальними їх адекватне включення до європейських інноваційних процесів. Воно йшло як за лінією вдосконалення національних інноваційних систем, так і за напрямом формування єдиної європейської інноваційної системи. Нові країни ЄС, звісно,

одержали певну підтримку свого інноваційного розвитку від вступу до Євросоюзу. Збільшилися, наприклад, можливості та розширилися джерела фінансування НДДКР та інноваційних проектів за рахунок використання бюджету ЄС, у тому числі й у результаті участі у рамкових програмах, у програмах структурного та інших фондів Євросоюзу. Збільшилися прямі іноземні капіталовкладення.

Водночас входження країн ЦСЄ до європейського інтеграційного простору виявилось не позбавленим істотних негативних проявів у розвитку їхніх національних економік. Одним з головних можна визнати залучення без відповідної компенсації в єдину європейську інноваційну систему висококонкурентних складових національних інноваційних потенціалів (фахівців, науковців, інженерів та робітників високої кваліфікації, передових знань та технологій та ін.).

Очевидно, що в цей період подальше зростання економіки країн ЦСЄ значною мірою залежало і надалі залежатиме від того, наскільки їхні економіки виявляться здатними підтримувати виробництво, дифузю та використання знань, тобто наскільки ефективним виявиться перехід на інноваційну модель розвитку. Ця обставина визначатиме і їхню роль (активну чи пасивну) у ході просування ЄС до цілей, позначених Лісабонським самітом.

Слабка інноваційна компонента була гальмом економічного розвитку соціалістичних держав. Вона пояснюється неефективною взаємодією науки та виробництва, непродуманою державною політикою в галузі інновацій, нерозвиненим венчурним фінансуванням, відсутністю реального стимулювання підприємництва та деякими іншими причинами.

Багато країн Європейського союзу більш досягли успіху у побудові інноваційної економіки. Водночас, Європейський Союз за ступенем «інноваційності» економіки вкрай неоднорідний. Зокрема, найвищий рівень – у Швеції, Фінляндії, Данії. Істотно відстають країни Південної Європи та ЦСЄ. Останні мають певні особливості. Так, за даними European Innovation

Scoreboard у 2009 р. більша частина країн-новачків ставилася до так званих «помірних інноваторів» (третя група країн ЄС-28 із чотирьох). Лише Естонія та Словенія належали до «інноваційних послідовників». В «інноваційні лідери» ніхто з них не потрапив взагалі, а до числа відстаючих потрапили Болгарія, Латвія та Румунія.

За даними European Innovation Scoreboard у 2013 р. позиції країн Центральної та Східної Європи щодо інноваційного розвитку щодо інших країн ЄС-28 змінилися незначно. Країни, що входили до певних груп за ступенем інноваційного розвитку, в цілому залишилися на тому ж рівні. Положення у Польщі навіть погіршилося: за минулий період Польща перейшла з групи «помірних інноваторів» до числа відстаючих [4, с. 28].

Аналіз ситуації дозволяє зробити такі висновки:

1. Вплив євроінтеграції на інноваційний розвиток країн ЦСЄ був різноспрямованим, але загалом мав стимулюючий вплив.

2. За більшістю показників, що використовуються в статистиці для вимірювання інноваційного розвитку (частка ВВП, що виділяється на НДДКР, частка населення з вищою освітою, кількість патентів, обсяг високотехнологічної продукції в експорті, частка товарів та послуг, нових для ринку та ін.28), становище країн ЦСЄ покращилося.

3. У країнах Центральної та Східної Європи в перші роки після їх приєднання до ЄС переважали процеси конвергенції, які змінилися на протилежну тенденцію. В даний час переважає дивергенція: поглиблення відмінностей щодо інноваційного розвитку між країнами. У числі лідерів, які скорочують відставання від країн-старожилів, можна відзначити Словенію, Естонію та інші країни Балтії. Відставали від самого початку і поглиблювали своє відставання Болгарія та Румунія.

Проблеми інноваційного розвитку, які в найближчі кілька років вирішувати в РФ, роблять необхідним вивчення західного досвіду, але точно

копіювання в більшості випадків не буде плідним. Будь-які інноваційні заходи як з боку держави, так і з боку державно-приватних структур функціонують в умовах певного національного контексту: економічного, соціального, правового, тому російська інноваційна модель на всіх її рівнях помітно відрізнятиметься від моделей інших держав. Разом з тим, гарне знання західного досвіду допоможе російським вченим та експертам знайти інструментарій та методи інноваційної політики, найбільш придатні.

2.4. Сільське господарство країн ЦСЄ після приєднання до Європейського Союзу

Як ми знаємо, у 2004 році до Євросоюзу, що включає 15 країн старої Європи, приєдналися ще десять країн. В основному це були країни Центральної та Східної Європи: Угорщина, Польща, Словенія, Словаччина, Чехія, Латвія, Литва, Естонія. У Євросоюз увійшли також країни Південної Європи – Кіпр та Мальта. У 2007 р. до ЄС вступили Болгарія та Румунія, а у червні 2013 року – Хорватія.

Усі перелічені країни перед вступом до ЄС мали різний рівень розвитку сільського господарства та отримали різний рівень фінансової підтримки з боку ЄС для здійснення підготовчих заходів. Найбільшого обсягу грошових коштів з бюджету ЄС отримала у цей період Польща.

Декілька слів про прибалтійські держави – Латвію, Литву, Естонію. На їхнє сільське господарство вступ до Євросоюзу справив, швидше, негативний вплив. До вступу до ЄС Латвія виробляла буряковий цукор, молоко та м'ясо, розвивала рибальство. Сьогодні виробництво цукру ліквідоване як галузь: при вступі до ЄС Латвія втратила всі свої цукрові заводи, їх було небагато – три, але вони повністю забезпечували внутрішній ринок. Значна частина риболовецьких судів розпиляна на металобрухт, що трохи залишилися спущені суворі квоти вилову, а квоти виробництва молока відповідають

кількості, яку раніше у Латвії випускав один молочний комбінат районного масштабу [14].

Як відомо, Євросоюз є найбільшим виробником бурякового цукру. Ще до вступу країн Центральної та Східної Європи до об'єднання, виробництво цукру в ЄС завжди було достатнім, а після їх приєднання стало суттєво надлишковим.

Організації спільних ринків (Common Market Organization) існують для 26 продуктів або груп продуктів та охоплюють 90% загального виробництва сільськогосподарської продукції. Такі організації, як гарантовані загальні ціни, є головними механізмами Єдиної сільськогосподарської політики (ЄСХП) Євросоюзу.

У 2006 р. організація спільного ринку цукру розпочала кардинальну реформу цукрової галузі у зв'язку з надвиробництвом, що призвело до її значного скорочення в ЄС. Мета реформи – залишити у галузі лише тих виробників, які, на думку Брюсселя, здатні витримати міжнародну конкуренцію без суттєвих державних субсидій. Завдяки високим субсидіям та гарантованим закупівельним цінам відповідно до правил, що регулюють виробництво цукру в ЄС, і які фактично не змінювалися з 1960-х років, внутрішні ціни на цукор у Євросоюзі приблизно втричі вищі за світові. Таким чином, ще одним завданням реформи було скорочення закупівельних цін на цукор на 36%.

До реформи більш ніж 300 тис. фермерів у ЄС вирощували цукрові буряки на середній площі господарства близько 7 га. Нині близько 170 тис. фермерів вирощують цукрові буряки на середній площі господарства близько 9 га. Після реформи було повністю припинено виробництво цукрових буряків у 5 країнах ЄС – це Латвія, Болгарія, Ірландія, Португалія та Словенія. До 2009 р. практично на 60% скоротилася кількість заводів, що діють (з 236 діючих заводів у 1990 р., на даний момент працює 106), в результаті на 69% скоротилася чисельність працівників у цьому секторі. Процес

реструктуризації був радикальним. У період із 2000 по 2005 р. було закрито 68 заводів, загалом 11 на рік. Між 2006 та 2008 рр. ще 83 заводи було закрито (майже 28 на рік!). У той же час середній розмір заводів у країнах Західної Європи (ЄС-15), які становили близько 85% загального бурякоцукрового виробництва в ЄС станом на 2009 р., продовжував збільшуватися.

Євросоюз диктує, які овочі та фрукти слід ввозити та їх кількість, а також ціни на деякі з них: наприклад, банани можна купувати лише у межах спущених Брюсселем квот і лише за жорсткими цінами ЄС, тобто. Досить дорого.

Внутрішнє виробництво має чітко відповідати європейським стандартам, які є досить жорсткими: диктується буквально розмір і форма тієї чи іншої сільськогосподарської продукції, яка має постачатися у торговельну мережу. Все це негативно відбивається на місцевому виробництві.

У такій ситуації виявилася і Литва. При вступі до ЄС країна, яка виробляє значні обсяги молока, мала враховувати дуже високі вимоги до якості молочних продуктів, під які досить складно було адаптуватись місцевим фермерам. За європейськими стандартами молоко не сортують, як це було в СРСР, а поділяють на категорії:

«відповідне для закупівлі» та «не підходяще для закупівлі». Відповідно до першої категорії молоко беруть на переробку, а за другою категорією – ні. Для підвищення якості молока потрібна модернізація виробництва, проте це можуть дозволити собі лише великі господарства, а дрібні господарства і більшість середніх не мають для цього необхідних коштів. У результаті Литві дрібні господарства перестали тримати корів, загальне поголів'я країни скоротилося період перебування у ЄС вчетверо.

Знищенню худоби сприяли і субсидії з фондів ЄС, що видаються фермерам за припинення виробництва молока, оскільки можна виробляти

лише певну квотовану кількість молока, щоб не було надвиробництва, яке могло б призвести до зниження цін на молоко.

Приблизно за таким же сценарієм реформувалося і молочне тваринництво в Естонії, де поголів'я худоби поменшало порівняно з дев'яностими роками в 5 разів. Зараз в Естонії йде переорієнтування сільського господарства на виробництво біопалива.

Таким чином, можна зробити висновок, що приєднання до Євросоюзу справило, в цілому, досить негативний вплив на сільське господарство прибалтійських країн [14].

Вступ до Євросоюзу Угорщини обіцяв країні велику вигоду, але насправді завдав великих збитків. За словами угорських фермерів, відколи країна стала членом ЄС, їх прибутки значно скоротилися, оскільки внутрішній ринок виявився наповненим дешевшою імпортною продукцією. В Угорщині однією з основних сільськогосподарських галузей було свинарство. Після вступу країни до ЄС почало скорочуватися виробництво власної свинини через надходження до країни дешевого м'яса з Данії та Нідерландів. Як експортерів часто виступали транснаціональні компанії, в яких виробництво свинини обходилося набагато дешевше, ніж в Угорщині. За словами угорських фермерів, корма в країні, а це в основному кукурудза та інші зернові, коштували дорожче, ніж у імпортних виробників, відповідно і вартість свинини, виробленої в країні, була вищою, що позначилося на попиті на свинину місцевого виробництва. Крім того, у виробництві необхідно суворо дотримуватись екологічних правил і положень, встановлених Євросоюзом, що також не завжди виходило. В результаті економічні показники в галузі помітно знизилися, а така галузь як виробництво цукру взагалі збанкрутувала.

Угорці дуже сподівалися, що після вступу до ЄС вони заповнять європейські ринки одним із найголовніших своїх сільгосппродуктів – медом, на якому сподівалися непогано заробити. Однак цього не сталося. У рамках програми зі стабілізації цін на продукти бджільництва Єврокомісія зняла

обмеження на закупівлю меду в Китаї та інших країнах, які не є членами ЄС, внаслідок чого обсяг експорту угорського меду до Євросоюзу знизився на 50%.

РОЗДІЛ 3. ПОДАЛЬШІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ЗАВДЯКИ ЧЛЕНСТВУ В ЄС І НАТО

3.1 Перехід на євро та грошово-кредитна політика країн ЦСЄ

Як відомо, країни Центральної та Східної Європи, які вступили до Європейського союзу, рано чи пізно мають у себе запровадити єдину європейську валюту. Однак час, протягом якого вони можуть зберігати свої національні валюти, практично не обмежений. Формально воно триває доти, доки вони не задовольняють умовам членства в Економічному та валютному союзі – Маастрихтським критеріям та перебування як мінімум протягом двох років як членів Європейського механізму валютних курсів – II. Таким чином, країни на практиці мають можливість тимчасовий кордон запровадження євро або відсувати, або, що звичайно складніше, намагатися цей процес якимось чином прискорити. Ми знаємо, що зараз у зону євро вже входять чотири країни регіону – Словенія, Словаччина, Естонія та Латвія.

Ключове питання полягає в тому, наскільки вигідним є вступ країн Центральної та Східної Європи до зони євро? Класична теорія говорить нам про те, що фіксація валютних курсів дає переваги, коли країни відчувають схожі економічні шоки, як зовнішні, так і внутрішні, і, відповідно, коли загальна грошово-кредитна політика задовольняє інтересам всіх країн, що входять у валютний союз. Необхідними формальними умовами для вступу до зони євро, як відомо, є номінальні критерії конвергенції, так звані Маастрихтські критерії, тоді як реальних критеріїв конвергенції, по суті, офіційно не було заявлено. Разом з тим, велика частка дослідників із цих країн і які займаються проблематикою даного регіону сходяться на тому, що саме реальна конвергенція, тобто зближення рівнів економічного розвитку з

країнами так званої Старої Європи відіграє ключову роль. Важливу роль у процесі як реальної, і номінальної конвергенції¹, очевидно, грає національна грошово-кредитна політика, або відмови від неї.

Країни регіону ще до глобальної економічної та фінансової кризи 2007–2009 років, розділилися на дві досить чітко окреслені групи. Одна група країн зробила ставку на фіксацію своїх валютних курсів по відношенню до євро у тому чи іншому вигляді: або шляхом введення режиму валютного управління, як це було на той момент в Естонії, Болгарії, Литві, або за допомогою проведення політики щодо встановлення вузьких меж коливань валютного курсу, як це було у Латвії та Хорватії (яка зараз уже є членом ЄС). Інша група країн запровадила режим інфляційного націлення, тобто зробила ставку на національну грошово-кредитну політику, – це Польща, Чехія, Угорщина, Словенія (яка перейшла на євро незадовго до кризи в 2007 р.), Словаччина (що перейшла на євро у розпал кризи в 2009 р.) та Румунія [10].

Виникає резонне питання щодо ефективності цих двох типів режимів грошово-кредитної політики. Як показують розрахунки, у докризовий період (йдеться про період бурхливого економічного зростання у світовій економіці 2000–2007) країни ЦСЄ з жорстко фіксованими валютними курсами характеризувалися загалом трохи вищими темпами економічного зростання і, хоч як це парадоксально, трохи меншими темпами інфляції, хоча, начебто, країни з режимом інфляційного таргетування мають демонструвати менші темпи інфляції.

Але при цьому в країнах із жорстко фіксованими валютними курсами спостерігалися вищі значення транскордонних потоків капіталу щодо ВВПЗ. Цей останній фактор під час глобальної економічної кризи відіграв свою негативну роль. Як ми знаємо, найбільше від нього постраждали країни Балтії, які демонстрували максимальні значення припливу капіталу, а також Угорщина, яка теж опинилася в числі найбільш проблемних країн, тоді як країни, які досить збалансовано брали участь у міжнародному русі капіталу,

скажімо , Польща або Чехія, пройшли через кризу зі суттєво меншими втратами.

Таким чином, однозначної відповіді на питання щодо ефективності режимів грошово-кредитної політики в країнах ЦСЄ ми не можемо дати. Можна лише сказати, що, мабуть, у хороші для економіки періоди фіксований курс може бути кращим, але в погані періоди – однозначно гіршим.

Подивимося, як розвивалися події в період кризи, зважаючи на те, що в цей час розширення зони євро продовжилося. Словенія, яка перейшла на євро в 2007 р. і залучала в докризовий період значні обсяги спекулятивного іноземного капіталу, виявилася серед країн, які істотно постраждали від кризи. Тоді як Словаччина, яка запровадила євро безпосередньо під час кризи, що могло викликати серйозне подив, бо країна в принципі вже тривала.

Словаччина йшла шляхом незалежної грошово-кредитної політики, спромоглася подолати кризу, відносно менш болісно. Якщо у Словенії реальний ВВП за 2008–2009 роки. знизився на 4,8%, то у Словаччині він зріс на 0,5%.

Наступна країна, яка перейшла на євро – Естонія – зробила це у розпал європейської боргової кризи (з 1 січня 2011 р.). Слід зазначити, що через необхідність виконання Маастрихтських критеріїв перехід на євро під час кризи може бути пов'язаний з додатковими витратами, оскільки країна, яка його здійснює, не може повною мірою використати інструментарій бюджетно-податкової політики для стимулювання економіки. Так, наприклад, Естонія після послаблення бюджетно-податкової політики у 2008–2009 роках. посилила її у 2010 р., досягнувши профіциту бюджету. Словаччина свого часу, знизивши бюджетний дефіцит у 2008 р. перед вступом до зони євро, вже після переходу на єдину валюту істотно послабила бюджетно-податкову політику (дефіцит бюджету у 2009 р. досяг 6,9%, а у 2010 р. – 6,5%, лише у 2012 р. він повернувся до рамок Маастрихтських критеріїв). Тим не менш, для Естонії загалом картина у 2010–2012 роках. виглядала відносно благополучно, країна

переживала відновне зростання при припливі іноземного капіталу, але вже в 2013 р. теми зростання різко сповільнилися [20, с. 40].

Латвія також пішла на економічні витрати задля слідування Маастрихтським критеріям. Після різкого зниження дефіциту бюджету у 2012–2013 роках, відбулося уповільнення темпів економічного зростання.

На сьогодні, на наш погляд, ситуація з переходом на євро близька до тієї, що склалася ще до кризи. Група країн, що застосовують жорстку фіксацію валютного курсу (в числі таких залишилися Литва, Болгарія та Хорватія), зацікавлена у якнайшвидшому введенні єдиної європейської валюти, щоб отримати пов'язані з цим переваги (наприклад, приплив іноземного капіталу) без тривалого несення додаткових витрат. У той же час країни, в яких національна грошово-кредитна політика зарекомендувала себе досить вдало (Польща, Чехія), навряд чи поспішають із переходом на єдину валюту, орієнтуючись, у тому числі, на досвід Швеції та Данії. Проміжне положення займають країни, які проводять незалежну грошово-кредитну політику, але не настільки успішно (Румунія, Угорщина). Вони мають вибір між удосконаленням своєї грошово-кредитної політики, або переходом на єдину валюту. Причому в Угорщині цей вибір уже суттєво обмежений, тому що це єдина країна з держав ЦСЄ, яка перевищила Маастрихтський критерій за державним боргом. Зауважимо, що перевищення ліміту державного бюджету в окремі роки не є таким критичним, оскільки подальше виконання Маастрихтського критерію за боргом дозволяє хоча б тимчасово повернутися на стійку траєкторію перед переходом на євроб. Для Угорщини, таким чином, постає завдання повернення до сталого рівня державного боргу.

Отже, більшість країн Центральної та Східної Європи поки що зберігає принаймні можливість вибору режиму регулювання грошово-кредитної сфери на національному рівні. Проте ефективність існуючого вибору поки що підтвердилася лише для обмеженого кола країн. У найближчій перспективі

слід, очевидно, очікувати активізації дій Литви та Болгарії щодо переходу на євро.

Одним з найважливіших методологічних постулатів успішного інтеграційного співробітництва є дотримання принципу поетапного послідовного просування від нижчих до більш високих стадій інтеграції, виражених у відповідних організаційно-правових формах: від митного союзу до економічного, а відтак і валютного союзу.

Проте, як показує і досвід Євросоюзу, всупереч методологічним постулатам, що устоялися, у керівництва органів інтеграції нерідко виникає спокуса прискорити просування економічної інтеграції за рахунок вживаних заходів передчасної та невиправданої уні ції та погодження валютної, у тому числі курсової політики. Проблематика, пов'язана з проведенням валютної та курсової політики, традиційно займає центральне місце у регіональних інтеграційних проектах.

Із самого початку стали виникати затримки у реалізації цієї базової Угоди.

Мета документа – визначити підходи до проведення узгодженої валютної політики, лібералізації та зближення національних валютних законодавств. Стаття 7 Угоди передбачала підписання у стислі терміни (до вересня 2011 р.) двох міжнародних договорів на рівні глав урядів та керівників центральних банків (що стосуються транскордонного пересування інвестицій та грошових коштів та контролю за ним) та одного договору на рівні керівників центральних банків (що регулює валютну та курсову політику). З першої групи документів 15 грудня 2011 р. було підписано Договір про взаємодію уповноважених органів держав-учасниць Угоди про погоджені принципи валютної політики від 9 грудня 2010 р., які здійснюють валютний контроль. Його мета – забезпечити співпрацю держав-учасниць ЄЄП, головним чином, шляхом інформаційного обміну з питань запобігання,

виявлення та припинення порушень валютного законодавства, пов'язаного з пересуванням капіталу та грошових коштів.

Проте інший, найбільш значущий для формування спільного ринку капіталів документ досі не підписано, оскільки його положення безпосередньо торкаються національних економічних інтересів сторін. Йдеться про підготовлений на початку 2011 р. проект міждержавного Договору про погоджені підходи до регулювання валютних правовідносин та вжиття заходів лібералізації учасників Угоди про погоджені принципи валютної політики від 9 грудня 2010 року. Розбіжності стосуються переліку валютних операцій, що міститься в ньому, і пропонується вивести з-під чинних в окремих країнах обмежень.

Звідси потреба у твердому дотриманні органами інтеграції підтверджених на практиці загальних об'єктивних закономірностей просування до валютного союзу на основі зрілого митного союзу та ефективного єдиного внутрішнього ринку, що ефективно функціонує [5, с. 34].

Країни Центральної та Східної Європи прийнято класифікувати як ринки, що швидко розвиваються, причому до регіону часто відносять як нових членів Європейського союзу (таких як Угорщина, Чехія, Польща, Словаччина, Болгарія, Румунія, прибалтійські республіки), так і членів Співдружності Незалежних Держав: Україну, Білорусь, Росію, Молдавію та низку інших.

З одного боку, світова фінансово-економічна криза підвищила привабливість фінансових секторів країн з ринками, що розвиваються, які закордонні інвестори стали розглядати як «тиха гавань», щодо надійного місця вкладення власних капіталів. З іншого боку, великим ТНБ доводиться концентрувати ресурси на збереженні власної фінансової стійкості. Це, безумовно, обмежує їхні можливості щодо придбання бізнесу в нових країнах та інвестування у розвиток міжнародних мереж.

Країни регіону ЦСЄ є привабливими для інвестицій у банківську сферу з низки причин. Про меншу схильність до впливу кризи вже було сказано вище. Важлива відмінність від колишніх періодів полягає в тому, що іноземні інвестори сьогодні вимагають меншої премії за ризик заборгованості цих невеликих і менш багатих європейських країн, ніж країн Західної Європи. Так, наприклад, на рубежі 2011-2012 років, премія за країновий ризик Польщі (31-е місце в рейтингу найбільш ризикованих для вкладень країн з 75 країн) та Росії (37-е місце) була нижчою, ніж Бельгії (30-е місце) та Італії (16-е місце), Словаччини (50 місце), Естонії (55 місце), Чехії (56 місце) – нижче, ніж Франції (47 місце)⁴⁷. Болгарія, Румунія та Хорватія, за оцінками рейтингових агентств, менш ризиковані для розміщення іноземних вложень, ніж Іспанія, Греція. Ці факти, безумовно, залучають іноземні інвестиції у країни ЦСЄ.

Важливою специфічною рисою функціонування банківських систем країн ЦСЄ, насамперед членів ЄС, є значна участь іноземного капіталу у структурі власності та джерелах фінансування. Близько 80% ринку цих країн займають банки, в яких іноземні організації мають понад 25% капіталу і є найбільшими акціонерами. У той самий час такі банки який завжди покладаються іноземне фінансування⁴⁸. Наприклад, у Чехії переважають банки з іноземним капіталом, але їхні операції фінансуються з місцевих джерел, головним чином шляхом прийому депозитів. Ці банки менш уразливі за несподіваного припинення зовнішнього фінансування, що надходить від материнської компанії.

Банківська експансія здійснюється не лише у напрямок країн ЦСЄ. У свою чергу, деякі банки цього регіону прагнуть розвивати банківську діяльність за межами національних кордонів, хоча поточна фінансова криза і накладає на ці процеси дуже жорсткі обмеження.

Найважливішою сучасною тенденцією є певне скорочення експансії іноземного банківського капіталу в країнах ЦСЄ. Знижується його банківське

фінансування у зв'язку з фінансово-економічною кризою та погіршенням фінансового становища нових країн, що увійшли до зони євро. У 2011 р. іноземні банки скоротили фінансування країн Центральної, Східної та Південно-Східної Європи на 6,5%. Зокрема, у серпні 2013 р. банк Raiffeisen заявив, що «має намір сконцентрувати зусилля на розвитку бізнесу насамперед у шести країнах: Росії, Польщі, Чехії, Словаччині, Румунії та Австрії»⁵⁰. Що ж до інших країн, то там присутність банку планується обмежити, а в деяких країнах – згорнути бізнес (швидше за все, це відбудеться у Словенії та Угорщині).

Що стосується експансії банків ЦСЄ за межі національних господарств, то ця тенденція поки що слабо виражена. Серед нечисленних прикладів виходу на транснаціональні ринки можна назвати діяльність угорського OTP Bank, який є кредитним інститутом регіонального значення, присутнім у 8 країнах ЦСЄ, та чеського Home Credit Group, що діє у 5 країнах ЦСЄ та 5 країнах Азії (більшість капіталу належить найбагатшому громадянину Чеської республіки Петеру Келлнеру).

3.2. Подальші перспективи для периферійних країн з перехідною економікою

Оцінювати подальші перспективи країн Центральної та Східної Європи є досить складно. Євросоюз переживає не найкращі часи. Криза 2007-2009 рр. негативно вплинув на євросоюзу. Її ВВП у 2013 р. зменшився на 0,4%, прогноз 2014 р. – +1%. Безробіття в ЄС до 2015 р. віт 10,7%, у євросоні – 11,8%, по країнах – від 5 до 27% у 2013р., інфляція 1,5% у 2013–2014 роках.

Виникло очевидне протиріччя. Інтеграційні процеси, орієнтовані на зближення національних економік, інтенсифікацію їхньої взаємодії, несподівано призвели до виникнення двох груп країн. Північна група у складі Німеччини, Голландії та Фінляндії відрізняється високою ефективністю, це країни-кредитори. Південна група у складі Іспанії, Італії, Греції, Кіпру,

Ірландії – країни-боржники з ослабленою конкурентоспроможністю. Як вийшло, що, пройшовши довгий шлях через численні форми інтеграції, євროзона не розпалася, але припустилася сильної диференціації країн-членів з економічної ефективності, рівня заборгованості, добробуту і, нарешті, політичної ваги в ЄС [10].

Розвиток єврозони показав, що переваги інтеграційного союзу здатні перетворюватися на негативи. В середині єврозони було усунено ризик зміни валютного курсу. Разом з тим, єдина валюта позбавила національні держави можливості вдаватися до зміни валютного курсу та ставки відсотка для регулювання економік. Крім того, у процесі застосування нетрадиційної монетарної політики ставки відсотка були доведені практично до нуля.

Протягом 10 років країни Південної Європи зазнавали масивної втрати конкурентоспроможності і зазнавали дефіцити балансів за поточними операціями з північними країнами. Функціонування євро мало різний вплив на країни-кредитори і країни-боржники. Воно сприяло зростанню профіциту балансів за поточними операціями у північних країнах та дефіциту у південних країнах. Периферійні країни прагнули залучити інвестиції з-за кордону та не протидіяли зростанню дефіцитів балансів за поточними операціями. Інтеграція капітальних ринків дозволяла південним країнам фінансувати дефіцити шляхом отримання іноземних капіталів із країн із надлишком капіталу. Інвестори північних країн купували активи країн боржників, включаючи боргові зобов'язання.

У ході кризи 2007-2009 років. Програма жорсткої економії була націлена на обмеження суверенного боргу. Але виявилось, що величезний приватний борг є більш шкідливим для зростання, ніж високий державний борг. Експерти МВФ вважають, що надмірний суверенний борг зменшує зростання лише тоді, коли сектор домашніх господарств та корпоративний сектор також обумовлені боргами. Досі основна увага в ЄС приділялася суверенним боргам. Але

основна частка боргів посідає приватні. Співвідношення суверенних та приватних боргів Єврозони виглядає таким чином: суверенні борги становлять у середньому 91% ВВП, а приватні борги – понад 160% ВВП.

Існує внутрішня суперечність між необхідністю для країн, обтяжених боргами в Єврозоні, зберегти конкурентоспроможність через нижчі ціни та водночас зменшити тягар боргу через інфляцію⁹. Країни Центральної та Східної Європи відчували гострий спад у 2012 р. Особливо Угорщина – 1,7%, Сербія – 1,7%, Хорватія – 2%. Основними причинами були зменшення експорту у зв'язку з рецесією в економічному, зменшення надходження фінансових ресурсів у підконтрольні іноземні банківські філії, вплив поганих погодних умов. Економічна активність у першій половині 2013 р. зросла за рахунок «кількісного пом'якшення» та збільшення обсягів фінансування.

Експерти МВФ відзначають велику диференціацію економічного розвитку країн регіону Зростання спостерігається у Туреччині та балтійських країнах. Поступово відновлюється економіка у країнах Південно-Східної Європи та Угорщини. Водночас, прогнозується подальше ослаблення економіки Польщі. Ключовим ризиком вважається рецесія, що продовжується в Єврозоні. Особливо це стосується країн із сильними взаємними зв'язками з ЄС (Хорватія, Угорщина та Польща). Іншим ключовим ризиком є погіршення зовнішнього фінансування. Від цього страждають країни з великими фіскальними або зовнішніми дисбалансами – Туреччина, Сербія [14].

Вплив Євросоюзу на країни Центральної та Східної Європи значною мірою був пов'язаний із реорганізацією виробничої системи, особливо в Німеччині та Австрії, за останні 15 років. Аутсорсинг у Східній Європі був центральною частиною змін, які відбувалися під впливом розвинутих країн Євросоюзу. Значний розвиток отримала міжнародна фрагментація виробництва. Показником є підвищення питомої ваги проміжних товарів,

частин та напівфабрикатів, що виробляються та торгуються на різних стадіях та в різних країнах.

Як свідчить П. Гуеррієрі, особливо Німеччина посилила свої інтеграційні зв'язки з Польщею, Словаччиною, Чехією та Угорщиною. Відбулося значне зростання потоку проміжних продуктів і компонентів у зовнішньоторговельних відносинах. Близьке географічне розташування цих країн та наявність дешевої робочої сили дозволили німецьким фірмам включити економіку східноєвропейських країн у транскордонний внутрішньофірмовий поділ праці. Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина особливо стали ключовими постачальниками продукції для німецької економіки та фірм останніми роками. Особливо це стосується напівфабрикатів, частин та проміжних товарів. У багатьох випадках відбувалося заміщення ними колишніх постачальників з Італії та інших країн Південної Європи.

Німецькі компанії значно зменшили трудові витрати шляхом організації виробництва деяких частин та напівфабрикатів за кордоном. Фрагментація виробництва протидіяла зростанню заробітної плати в Німеччині.

Сербські економісти М. Станісик та М. Янкович (університет у м. Крагужевач) провели дослідження впливу ПШ на економічне зростання країн Південно-Східної Європи та на експорт товарів. На їхню думку, позитивна кореляція між припливом інвестицій та економічним зростанням відсутня.

Щодо експортної структури зазначених країн, відбулося її відоме поліпшення.

Цікавим є порівняння країн, що належать різним регіонам. Країни Південно-Східної Європи (Албанія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Сербія, Чорногорія, Македонія та Румунія) були менш успішними щодо залучення ПШ, зростання експорту та розвитку економіки в цілому порівняно з країнами Центральної Європи (Чехія), Польща, Словаччина, Угорщина та Словенія). Причина полягає у проведенні неефективних економічних реформ та політичної нестабільності.

Сербські економісти у своїй роботі порівнювали приплив ПІІ до країн ЦСЄ за період 1998–2003 років. та економічне зростання: зміна питомої ваги припливу ПІІ по відношенню до ВВП та темпи його зростання. При цьому вони брали приплив ПІІ з лагом на один рік, а норму зростання визначали для наступного року. Кореляцію між припливом ПІІ та економічним зростанням вони не виявили, як і зв'язок між припливом ПІІ на душу населення та зростанням економіки.

Щодо структурних змін у зовнішній торгівлі, М. Стасік та М. Янкович відзначили суттєві зміни у масштабах, географії та структурі товарів у зовнішній торгівлі. Європейський Союз став значним торговим партнером країн ЦСЄ. Німеччина замінила СРСР як їхнього головного партнера. З країнекспортерів переважно сировини та продуктів низької фабричної обробки вони перетворилися на частину світової виробничої мережі, займаючись торгівлею компонентами, напівфабрикатами. Виробнича структура цих країн стала пристосовуватися до імпорتنих вимог розвинутих держав. У випадку центральноєвропейських країн приплив ПІІ зменшив труднощі переходу до ринкової економіки.

Балканські країни мали найгірші стартові позиції для приєднання до Європейського Союзу. Створення зони вільної торгівлі між країнами Центральної та Східної Європи та ЄС включало низку обмежень. Вони належали до сільського господарства, торгівлі текстилем, сталлю. У цих галузях, особливо балканські країни, мали порівняльні переваги. Слабкий приплив ПІІ до цих країн обмежував входження в виробничі структури європейських корпорацій. Експортна структура балканських країн змінювалася не відповідно до попиту з боку ЄС. Недостатня притока ПІІ послабила модернізацію структури зовнішньої торгівлі балканських країн у порівнянні з країнами Центральної Європи.

Входження до ЄС створює певні можливості для країн Центральної та Східної Європи. Це не означає, що ординарне приєднання вирішує проблеми

тієї чи іншої країни. Країна, залишаючись у рамках ЄС, здатна втратити конкурентоспроможність, зустрінеться із загрозою дефолту.

У будь-якій інтеграційній схемі мають бути межі. Інтеграційні освіти можуть бути централізованими чи аморфними. Криза 2007-2009 рр. показав, що для вирішення проблем потрібно рухатися у напрямку посилення регулювання: фіскальної інтеграції, єдиної системи банківського регулювання, подолання націоналізму.

Вважається, що у 2012 р. єврозона зробила найбільш агресивну фіскальну консолідацію економік. 2013 р. структурний фіскальний дефіцит зменшився на 0,9% ВВП. Іспанія має довести дефіцит бюджету до 3% до 2016 р., Франція – до 2015 р., Голландія – до 2014 р. Дефіцит державного бюджету у 2013 р. склав 3,5% у ЄС та 3,1% у Євро-ні. Борг до ВВП у 2014 р. дорівнюватиме 90% у ЄС та 96% у Єврозоні. Наскільки вдасться просунути у фіскальній та консолідації та єдиному банківському регулюванні, неясно. Єврозона та ЄС не розпалися, але, як показала практика, не змогли подолати націоналізм (євроскептицизм). Регулювання, безперечно, просувається вперед. ЄЦБ буде наділений широкими наглядовими повноваженнями. У той самий час відкладається запровадження єдиного банківського кодексу, єдиних органів управління та страхування вкладів. Ідея фіскальної інтеграції, безумовно, корисна, хоч розлучатися з грошима, отриманими від податків, нікому не хочеться.

3.3. Економічні перспективи України у разі подальшої європейської інтеграції

Проблеми позиціонування господарського комплексу України в умовах наростаючих процесів інтеграції в Європі є предметом жвавих дискусій. Особливо обговорювана проблема перспектив української економіки у зв'язку з можливим створенням Зони вільної торгівлі з Європейським союзом.

Фундаментальною метою угоди про ЗВТ проголошено зростання торгівлі та інвестиційних потоків між ЄС та Україною шляхом лібералізації торгівлі та гармонізації регуляторного середовища.

Тим часом реалізація можливостей та зниження загроз для окремих галузей залежатимуть від специфіки угоди. Після вступу України до СОТ значна частина українських сільськогосподарських товаровиробників та переробників втратила конкурентні позиції на внутрішньому ринку, чому не в останню чергу сприяли жорсткі умови СОТ для сільського господарства України. Слід наголосити, що ці умови стали відомі виробникам та експертам лише після вступу України до СОТ.

Характерна особливість полягає у несиметричності відносин між потенційними партнерами угоди про ЗВТ у сфері сільського господарства.

По-перше, високий рівень підтримки галузі в ЄС та низький – в Україні обумовлюють підвищені ризики від встановлення ЗВТ саме для українського сільського господарства.

По-друге, існує несиметричність у торговельних режимах (зокрема, у рівнях тарифного захисту сільського господарства). У ЄС середній «пов'язаний» тариф на імпорт продуктів сільського господарства становить 15,9%, тоді як Україна при вступі до СОТ зобов'язалася «пов'язати» тарифи на продукцію сільського господарства на рівні 11,1%. Найвищий рівень тарифного захисту має ринок молока та молочних продуктів ЄС, де середній тариф становить 64,1%, тоді як в Україні – лише 9,8%. У ЄС, внаслідок застосування тарифних квот, максимальні тарифи на продукцію тваринного походження перевищують 200%.

ЄС підтримує тарифні квоти на 15,1% тарифних ліній сільськогосподарських продуктів. Це – велика рогата худоба; високоякісна яловичина; морозиво м'ясо великої рогатої худоби; морожена яловичина для переробки; вершкове масло; тверді сири; сухе знежирене молоко (СОМ);

просо; цукрова тростина; цукор; часник; консервовані гриби; продукти із свинини; продукти з курей та індиків; продукти з яєць та альбумін; пшениця; ячмінь; кукурудза та сорго; овес; рис; виноградний сік та виноградне сушло [4, с. 22].

Для імпорту в рамках тарифних квот застосовуються імпорتنі ліцензії. Такий режим встановлює додаткові нетарифні бар'єри для українського агропродовольчого експорту. Україна ж використовує тарифну квоту лише на цукрову тростину з імпортним тарифом 50% понад цю квоту. Крім того, в ЄС рівень нетарифного захисту є значно вищим, ніж в Україні. Зокрема, це стосується технічних бар'єрів у торгівлі, які встановлені ЄС та регулюють процедури пакування та маркування, методи переробки та виробництва, а також характеристики кінцевого продукту.

Рівень захисту ринку ЄС санітарними та фітосанітарними заходами контролю є одним із найвищих у світі та значно вищим, ніж в Україні. Діяльність із забезпечення безпеки продовольства охоплює весь продовольчий ланцюжок – від здоров'я рослин та тварин до маркування харчових продуктів та благополуччя тварин.

Продовольчі товари тваринного походження дозволяється ввозити до ЄС лише тоді, коли вони походять із схвалених установ до вибраних (включених до відповідного списку) країн-експортерів. Імпорт м'яса тварин, при відгодівлі яких використовувалися гормони росту, та м'яса механічної обробки, а також використання спеціальних матеріалів для зменшення ризику трансмісійних губчастих енцефалопатій в ЄС заборонено. Заборонено тут та використання антимікробних препаратів для продукції тваринного походження. Оскільки на Україні до її вступу до СОТ використання при відгодівлі худоби антибіотиків та гормонів зростання заборонено не було, то від часу вступу України до цієї організації імпорт м'яса та м'ясопродуктів, при виробництві яких гормони росту використовувалися, було вирішено. . Крім того, м'ясо механічної обвалки, що складається з м'ясо-кісткових залишків, ввозиться в Україну і

використовується тут як дешева неякісна сировина для м'ясопереробної промисловості.

Посилені вимоги законодавства ЄС щодо максимального вмісту залишків пестицидів, встановлені Директивою ЄК 91/414 та Регламентом 396/05, навіть жорсткіші, ніж дозволені нормами Кодексу Аліментаріус, що створює додаткові нетарифні бар'єри в торгівлі ЄС з Україною.

На відміну від ЄС Україна не використовує і зобов'язалася не використовувати експортні субсидії на продукцію сільського господарства. ЄС активно використовує експортні субсидії для просування продукції своїх виробників на зовнішні ринки, а в умовах економічної кризи відновив експортні субсидії на молоко та молочні продукти.

Україна ж як новий член СОТ не має права використовувати СЗМ для захисту вітчизняних виробників. За будь-яких умов, визначених у ході переговорів, слабший партнер завжди ризикує більше, ніж сильніший. Проте навіть ЄС захищає своє сільське господарство в угодах про ЗВТ з іншими країнами та групами країн. Усі ЗВТ, створені між ЄС та іншими країнами та групами країн, мають винятки, що стосуються саме сільського господарства. Це пояснюється роллю цієї галузі у забезпеченні продовольчої безпеки та сільського розвитку, а також залежністю сільського господарства від природних умов. Отже, як показав досвід перших років перебування України у СОТ, українські виробники сільськогосподарської продукції об'єктивно не можуть витримати тиску більш розвиненого сільського господарства, який до того ж субсидується на значно вищому рівні.

Безперечними вигодами ЗВТ обернеться лише для традиційних експортно-орієнтованих галузей, які виробляють та вивозять з України зерно та олію. Зацікавлені у створенні ЗВТ і ті виробники харчової промисловості, які використовують імпорتنі складові, а також сільськогосподарські виробники, для яких полегшиться доступ до імпоротної техніки, насіння,

засобів захисту рослин тощо. Зазначені вигоди для зернового сектору набагато переважають ризики, які все ж таки існують і які не варто недооцінювати.

По-перше, хоча інформація про переговори не розголошується, все ж таки ймовірно припустити, що ЄС відстоюватиме збереження тарифних квот на імпорт українського зерна. По-друге, ЄС може висловлювати невдоволення створення державного експортного оператора на зерновому ринку України.

Ризики від ЗВТ для овочів, фруктів та винограду пов'язані, насамперед, зі зростанням останніми роками (починаючи з 2005 р., коли було знижено імпордне мито на цю продукцію) фізичних обсягів імпорту майже за всіма основними товарними позиціями. Цей ринок характеризується високою еластичністю імпорту за ціною, а тому зниження чи скасування митного тарифу спричинять подальше збільшення фізичних обсягів імпорту відповідної продукції, що, у свою чергу, створить ризики для українського виробника.

Проте найбільші побоювання у зв'язку зі створенням ЗВТ виникають щодо товарів м'ясної групи (м'яса та продуктів його переробки), які виявилися найбільш чутливими до зниження митних тарифів та рівня нетарифного захисту після вступу України до СОТ, тобто за якими обсягами імпорту з країн ЄС суттєво зросли у результаті лібералізації торговельних режимів. З ринком м'яса та м'ясних продуктів пов'язані основні ризики від ЗВТ через: 1) чутливість до зниження митних тарифів; 2) кризи в галузі (крім птахівництва); 3) невідповідності стандартам ЄС та нестачі коштів на гармонізацію стандартів.

Як уже було сказано, на м'ясних ринках України та ЄС існує значна несиметричність в обсягах державної підтримки галузі, у рівні тарифного захисту (зокрема, в ЄС застосовуються тарифні квоти на більшість видів м'яса та м'ясопродуктів), у рівні нетарифної захисту.

До переваг від ЗВТ можна було віднести вигоди, якби були скасовані експортні субсидії ЄС на яловичину; в'ялені та копчені стегенця; неварені ковбаси, що не містять м'яса птиці та субпродукти; живих курей, індиків та гусей; морожені курячі тушки. Адже після девальвації гривні в умовах фінансової кризи конкурентоспроможність деяких товарів з ЄС (зокрема, морожених курячих тушок) може підтримуватись на українському ринку лише за умови збереження експортних субсидій.

Для молочної галузі основні ризики при створенні ЗВТ пов'язані з проблемами сертифікації молокопереробних підприємств для того, щоб вони могли експортувати свою продукцію до країн ЄС. Перебудова української молокопереробної галузі за стандартами ЄС ускладнюється проблемами низької якості її сировинної бази та нестачі сировини через скорочення поголів'я молочного стада корів.

Крім того, з кінця 2009 р., внаслідок дефіциту молочної сировини та зростання цін на молочні продукти, виникла загроза конкурентним позиціям українських виробників на внутрішньому ринку (особливо в умовах зростання обсягів субсидування молочної галузі, якого досягли виробники ЄС у початку фінансової кризи, та субсидування експорту молочних продуктів).

Таким чином, після створення ЗВТ із ЄС саме виробники м'ясо-молочної продукції опиняться перед загрозою витіснення з внутрішнього агропродовольчого ринку [9].

Зважаючи на критичний стан української м'ясної та молочної галузей, проведемо оцінки цінової конкурентоспроможності м'ясомолочних товарів українського виробництва на внутрішньому ринку при створенні ЗВТ. Оскільки ці умови та можливі винятки із ЗВТ ще не визначені, то відповідні оцінки будемо здійснювати за декількома сценаріями: зі збереженням чинного ввізного мита, з нульовою ставкою митного тарифу, зі збереженням експортних субсидій ЄС та з їх скасуванням в умовах ЗВТ.

Далі наведемо результати аналізу цінової конкурентоспроможності м'ясомолочних товарів потенційного імпорту з ЄС на внутрішньому ринку України. При цьому як об'єкт, що поставляється, пропонується Польща – великий виробник аграрної продукції ЄС та країна, значною мірою подібна за природно-кліматичними умовами з Україною.

У 2010–2011 роках. Польща субсидувала експорт яловичини із бюджету ЄС у розмірі 15 євро за 100 кг. Якщо взяти до уваги, що, за даними статистичних органів Польщі, у січні 2010 р. на внутрішньому ринку цієї країни оптові ціни реалізації яловичини (чверть туші) м'ясопереробними підприємствами становили 11,13 польського злотого за 1 кг (без ПДВ), то з урахуванням експортних субсидій, чинного мита (15%), ПДВ та мінімальної 5%-ної рентабельності трейдерів ціна імпортного м'яса мала б скласти, як мінімум, 3,96 євро за 1 кг. За умови нульової ставки імпортного мита та скасування експортного мита мінімальна розрахункова ціна польської яловичини на внутрішньому ринку України досягла б 3,45 євро за 1 кг, що на 60% перевищує ціну вітчизняного виробника.

Отже, яловичина власного виробництва виграє цінову конкуренцію на внутрішньому ринку у товару потенційного імпорту з ЄС. В умовах нестабільності валютних курсів та коливань ринкової кон'юнктури українські виробники яловичини мають запас міцності у конкуренції з європейським товаром.

Водночас, тут діє дуже значний несприятливий фактор – скорочення внутрішнього виробництва м'яса великої рогатої худоби, що стало довготривалою тенденцією. За період 2009-2102 років. м'ясопереробні підприємства України на третину скоротили виробництво охолодженої та морозива яловичини.

Цінова конкурентоспроможність свинини. Аналогічний аналіз проведемо щодо цінової конкурентоспроможності свинини, що імпортується,

на українському ринку. Для початку зіставимо закупівельні ціни на свиней (в живій вазі) в Україні та Польщі. За розрахунками на основі даних інформаційного агентства «Укragроконсалт» та АСР Польщі, у січні 2010 р. закупівельні ціни на свинину в еквіваленті євро в Україні були на 72% вищими, ніж на внутрішньому ринку Польщі [9].

Протягом 2010-2012 років. Польща, поряд із Бразилією та Канадою, була лідером експорту свинини на ринки України. За результатами розрахунків, мінімальна розрахункова вартість імпорту з урахуванням митного тарифу (12%), ПДВ та 5%-ної рентабельності була на 1% нижчою від оптової ціни реалізації зі складу українського виробника. За умови нульової ставки імпортного мита різниця в оптових цінах свинини українського виробництва та імпортованого з Польщі зростає до 13%.

Таким чином, за умови нульової ставки митного тарифу, конкурентні позиції українського виробника ослабнуть, а імпорт свинини з країн ЄС зростає.

Цінова конкурентоспроможність м'яса птиці. У ЄС діє ставка субсидування експорту м'яса птиці для морожених курячих тушок у розмірі 55 євро за 100 кг під час постачання до країн СНД. У результаті польські імпортери мають цінову перевагу в сегменті замороженого м'яса птиці: мінімальна розрахункова ціна на імпортне м'ясо на 28% нижче, ніж українське. Розрахунки цінової конкурентоспроможності показують, що на внутрішньому ринку український виробник мав би переваги у ціні, якби в ЄС експорт не субсидувався. Тоді мінімальна розрахункова ціна імпорту з митним тарифом (15% – на свіжі та охолоджені тушки та 12%

– на заморожені) та ПДВ перевищила б оптову ціну українського виробника на 17%. Тим часом за нульової ставки мита та за умови відсутності експортних субсидій польський птах був би на 35% дешевший.

Отже, хоча після девальвації гривні в умовах фінансової кризи курятина українського виробництва отримала конкурентні переваги перед

імпортованою з ЄС, все ж таки наявність у ЄС експортних субсидій не дозволяє їх реалізувати.

Цінова конкурентоспроможність вершкового масла. У 2009 р. ЄС відновив експортні субсидії на молоко та молочні продукти. Експорт вершкового масла у блоках вагою понад 20 кг субсидується на рівні 60 євро за 100 кг.

Без їхнього обліку вершкове масло вітчизняного виробництва було б на 12% дешевшим, ніж потенційно імпортоване з Польщі. Навіть за нульової ставки ввізного мита ціна українського товару могла б бути на 2% нижчою. Проте з вересня 2009 р. по січень 2010 р. вершкове масло у блоках зі складу українського виробника подорожчало на 36,5%, тоді як вершкове масло у блоках від польського виробника – на 19,3%. Як наслідок, вершкове масло українського виробника ще більше втратило конкурентні позиції. З урахуванням експортних субсидій та чинної ставки митного тарифу ціна вершкового масла від українського виробника на 26% перевищує ціну його потенційного імпорту з Польщі. Якщо ж при формуванні ЗВТ буде встановлено нульову ставку ввізного мита, то різниця в цінах досягне 32%. Навіть за умови скасування експортних субсидій різниця у цінах становитиме 11%. Якщо ж ці субсидії буде скасовано, а мито залишено без змін, то позиції українського виробника майже зрівняються з позиціями імпортера. Отже, встановлення нульової ставки мита на вершкове масло створило б ризики для вітчизняних виробництв, навіть за умови скасування експортних субсидій.

Цінова конкурентоспроможність твердих сирів. Аналогічні розрахунки показали, що за ціною тверді сири українського виробництва були б конкурентоспроможними і за нульової ставки імпортного мита. Проте внаслідок різкого подорожчання твердих сирів українського виробництва їхня ціна практично зрівнялася з ціною імпортованих польських сирів. Якщо ж в умовах ЗВТ не буде зроблено виключення для твердих сирів, то цей продукт

українського виробництва програє цінову конкуренцію імпортованому (стане на 8% дорожчим).

Таким чином, багато галузей сільського господарства України виявляться дуже вразливими в умовах ЗВТ та їх продукція потребує захисту на внутрішньому ринку.

ВИСНОВКИ

Під час написання дипломної роботи ознайомила з процесами приєднання деяких країн до унікальних альянсів, їхні зовнішньоекономічні зв'язки з іншими країнами, проаналізувала стан і динаміку розвитку товарообігу з цими країнами, розкрила проблеми, перешкоджаючі розвитку співпраці, збільшенню об'ємів торгівлі.

З'ясувала, що європейська інтеграція - це магістральний напрям розвитку континенту, який визначить як ситуацію в самій Європі в третьому тисячолітті, так і її місце у світі.

Для європейських країн інтеграція до Євросоюзу - це рух держави до стандартів реальної, діючої демократії та цивілізованого, соціально орієнтованого ринкового господарства. При цьому наголошується, що швидкість прогресу у відносинах буде повністю залежати від зусиль тієї самої держави та конкретних досягнень у виконанні зобов'язань щодо спільних цінностей. Саме тому органи державної влади повинні врахувати всі зобов'язання, що взяла на себе держава перед ЄС і відповідно до них, розробити ефективну зовнішньоекономічну політику, впровадити її у життя, і лише після цього розраховувати на досягнення бажаних результатів.

Окремо варто згадати Чехію, котра успішно завершила перехід до відкритої ринкової економіки. У 2007 р. керівництвом Банку було ухвалено рішення про завершення роботи в країні. Згідно з фінальною доповіддю ЄБРР щодо Чехії, структура економіки безпосередньо наблизилася до розвинених країн, застосовуються відповідні стандарти на ринку, в інституційній сфері, управлінні та ін. Таким чином, з 2008 р. ЄБРР не здійснює нових інвестиційних операцій у країні.

У регіоні Південно-Східної Європи найбільші обсяги наданого фінансування (більше 6,1 млрд євро за 1992–2012 рр.) традиційно припадають

на Румунію, що вступила до ЄС у 2007 р. Тільки у 2012 р. було підписано 26 угод вартістю. 612 млн. євро – другий за обсягом рекордний показник за всю історію діяльності Банку. При цьому Румунія за сумарними розмірами інвестицій ЄБРР лідирує серед нових країн-членів ЄС, трохи випереджаючи Польщу. Серед пріоритетів, що вказані в країновій стратегії, – фінансовий сектор, енергетика, інфраструктура, а також промисловість. Відсоткове співвідношення проектів, що здійснюються у галузевій розбивці, досить пропорційно: промисловість, торгівля та сільське господарство – 32%, інфраструктура – 26%, фінансовий сектор та енергетика по 21%⁶⁸.

Таким чином, нові країни-члени ЄС впевнено займають провідні позиції щодо обсягів коштів, що отримуються від ЄБРР, і кількості проектів. Операції ЄБРР здійснюються на всіх рівнях від ММСП до найбільших компаній та підприємств та у найрізноманітніших галузевих напрямках, серед яких виділяються фінансовий сектор, транспорт, енергетика, інфраструктура та деякі інші.

Інтеграція - була єдиною відповіддю, яку знайшли європейські політики та дипломати 50-их років ХХ сторіччя. У Європі мав панувати новий порядок, заснований на спільних інтересах її народів і націй, який би забезпечувався угодами, що гарантують владу закону та рівність між усіма країнами.

Варто зазначити, що розширення ЄС допомогло усім існуючим країнам-членам запобігти прийняттю рішення про те, що Європа пропонує занадто мало можливостей для розвитку.

Щодо НАТО, визначили, що структура НАТО є досить розгалуженою, що саме і забезпечує таку ефективну і стабільну роботу цієї організації. Північноатлантичний Союз втілює в себе трансатлантичне партнерство між європейськими членами НАТО і Сполученими Штатами Америки і Канадою, спрямоване на укріплення миру і стабільності у всій Європі. Цілі партнерства між європейськими і північноамериканськими членами союзу є, перш за все,

політичними, з опорою на спільне планування оборони, військово-співробітництво і на співробітництво і консультації в економічній, науковій, екологічній та інших відповідних сферах.

Таким чином, безперечно, що найбільш рушійними чинниками, які надали поштовх до внутрішньополітичної та економічної трансформації країн за останні два десятиріччя, можна вважати вступ країни до ЄС та НАТО і бажання зміцнити свою роль як в цих організаціях, так і в Центрально-Східній Європі. Подальшими амбіційними планами таких держав є отримання права на вступ до «великої двадцятки» найбільш розвинених країн світу (G-20) і утвердження країни в ролі впливового регіонального лідера. При цьому задекларовані плани країн-членів зовсім не перешкоджають прагматичному розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев Ю. Всесвітня історія: Навчальний посібник/ Юрій Алексеев, Андрій Вертегел, Олександр Казаков,; За ред. Юрія Алексеева,. — К.: Каравела, 2006. — 239 с.
2. Базар І. М. Політична етнологія як наука: історія, теорія, методологія, праксеологія. - К., 1994.
3. Барановський Ф. В. Європейський Союз у міжнародних відносинах на сучасному етапі. Політологічні записки. 2013. Вип. 1. С. 50-58.
4. Буторина О. В. Сужение Европейского Союза и потенциал интеграции. Современная Европа. 2020. №2. С. 20-32.
5. Бутирська І. Функціонування владних інституцій та розвиток процесів у політичному просторі Європейського Союзу. Історико-політичні проблеми сучасного світу. 2019. Т. 39. С. 32-40.
6. Бутирська І. Розвиток політики та економіки Румунії в ЄС. Історико-політичні проблеми сучасного світу. 2018. Т. 37-38. С. 139-147.
7. Вахудова А. М. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / Пер. з англ. Т. Цимбала. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 379 с.
8. Велика Європа у світовому світі: нові виклики – нові рішення. За ред. Ал.А.Громико. ДІЄ РАН № 292, М., 2013
9. Велике Причорномор'я: пошук шляхів розширення співпраці. За ред. А.А.Язькової. ДІЄ № 284, М., 2012
10. Глобальні дисбаланси та кризові явища у світовій економіці. Частина II. За ред. А.І.Бажана, К.М. Гусєва та ін. ДІЄ РАН № 288, М., 2013 р.
11. Глобальні ризики ХХІ століття: межі регулювання. За ред. Н.П.Шмельова та ін. ДІЄ РАН, № 296, М., 2013 р.

12. Європейська інтеграція. Konrad Adenauer Stiftung. 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kas.de/uk/web/ukraine/statische-inhalte-detail/-/content/europaeische-integration2>
13. Європейська культура: виклики сьогодення. За ред. О.В. Водоп'янової. ДІЄ РАН, № 302, М., 2014
14. Закутня А. О. Розвиток Європейського Союзу в сучасних умовах як елемент змін світового господарства і міжнародних відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/49873/3/zakutnya.pdf>
15. Зміни у Європі: чи можливі альтернативні моделі. За ред. Ал.А.Громько, Т.Т.Тимофєєва. ДІЄ РАН № 286, М., 2012
16. Кіндер Г. Всесвітня історія: Довідник: Пер. з нім./ Герман Кіндер, Вернер Хільгеман,; Наук. ред. пер. А. Г. Слюсаренко, О. Ф. Іванов, Худ. Гаральд Букор, Рут Букор,. — Пер. з нім. 2-го вид.. — К.: Знання-Прес, 2001. — 631 с.
17. Копійка В. В. Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: історія та засади функціонування / за ред. Л.В. Губерського. К.: Знання, 2009. 751 с.
18. Ладиченко Т. Всесвітня історія: Посібник для старшокласників та абітурієнтів/ Тетяна Ладиченко,. — К.: А.С.К., 2000. — 315 с.
19. Міщук В. В. Розширення на схід як етапі розвитку Європейського Союзу. Гілея: науковий вісник. 2019. Вип. 141. С. 52-57.
20. Мних О. Б. Трансфер інноваційних технологій на глобальних і національних ринках і його вплив на економіку. Бізнес Інформ. 2021. №11. С. 35-41.
21. НАТО "Безпека поширюється на євроатлантичний регіон. Роль НАТО і країн партнерів Альянсу".
22. Південно-Східна Європа: між минулим та майбутнім. За ред. А.А.Язькової. ДІЄ РАН № 290, М., 2013

23. Підходи та оцінки розширення ЄС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/politolog/15627/>
24. Рудік О. М. Концепція європеїзації: нові підходи у світлі подальшого розширення ЄС. Державне управління та місцеве самоврядування. 2018. №3. С. 39-45.
25. Східне партнерство до та після Вільнюса. За ред. А.А. Язькова.
26. Ситник С. Євроінтеграція та Європеїзація: проблеми управління. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.viche.irdo/](http://www.viche.irido/)) оигпаї 1686/
27. Теміров Ю. Всесвітня історія ХХ століття: Основні відомості шкільного курсу: Дати, події, коментарі / Юрій Теміров, Людмила Шикова, . — Донецьк: ВКФ "БАО", 1998. — 93 с.
28. Центр Європейської інтеграції. Полтава. ЄС та європейська інтеграція. Частина 1. 2006. С. 17-32.
29. Ю.І.Рубинський. Ціннісні орієнтири Європи. ДІС РАН, № 297, М., 2013
30. Parliament Magazine, «Enlargement Fatigue», 26 May 2008, p. 17-18.
31. The European Union at the Time of Enlargement Alain Monnier, Issue 2, 2004.
32. The National Politics of EU Enlargement in the Western Balkans. 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://books.google.de/books?id=DWbnDwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=eu+enlargement&hl=ru&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=eu%20enlargement&f=false
33. Tsounis, N., (1998), (eds), Accession to the EU, Tariff Protection and Trade: the Case of Bulgaria, Hungary and the Czech Republic, Athens: Papazissis Publishers.

ДОДАТОК А

Відгук

**на кваліфікаційну роботу ступеню бакалавра
за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»
студентки групи 291-18-1 Сіденко Владислави Артурівни
на тему «Інтеграція держав Центрально-Східної Європи до ЄС і
НАТО (1989-2021 рр.)»**

Падіння Берлінської стіни та руйнація тоталітарних комуністичних режимів у державах Центрально-Східної Європи у 1989 р. відкрили нові перспективи для вільного розвитку регіону, його повернення до «європейського дому». Головною ознакою цивілізаційного вибору країн стала успішна реалізація ними зовнішньополітичного курсу європейської та євроатлантичної інтеграції, що зміцнило їх з суспільно-політичної, економічної та оборонної точки зору. Ці події зробили неможливим відновлення сфери впливу в Східній Європі такої агресивної держави, якою є Росія. З огляду на вищезначені тези, кваліфікаційна робота Сіденко В. А. «Інтеграція держав Центрально-Східної Європи до ЄС і НАТО (1989-2021 рр.)» є, безумовно, вкрай актуальною. Важливості їй додає і прагнення України стати членом ЄС і НАТО, тож досвід держав-сусідів по регіону має стати в нагоді нашій державі.

Структура дипломної роботи бакалавра В. А. Сіденко переважно відповідає заявленій меті дослідження. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. У першому розділі автор розглядає ключові хронологічні моменти та концептуальні питання, пов'язані зі вступом держав Центрально-Східної Європи до ЄС і НАТО, визначає, наскільки ці два процеси були пов'язані між собою. У другому розділі розглянуті найважливіші наслідки європейської і

євроатлантичної інтеграції, автор надає перевагу висвітленню економічних аспектів. Нарешті, третій розділ присвячено питанням, на яких варто зосередити увагу в майбутньому, зокрема запровадженню спільної валюти – євро. Безперечно, важливим є сюжет щодо перспектив України приєднатися до ЄС.

В дипломній роботі на належному науковому рівні, чітко і коректно були сформульовані мета і завдання, предмет, об'єкт. Висновки та узагальнення, що містяться в роботі є виваженими, достовірними, та в цілому відповідають змісту дипломної роботи бакалавра. Разом з тим, хотілося б ширшого висвітлення у роботі безпекових аспектів інтеграції держав Центрально-Східної Європи до ЄС і НАТО, хоча це зауваження не впливає на загалом добрий результат.

У цілому можна констатувати, що кваліфікаційна робота ступеню бакалавра Сіденко Владислави Артурівни на тему «Інтеграція держав Центрально-Східної Європи до ЄС і НАТО (1989-2021 рр.)» відповідає всім вимогам, що ставляться до даного виду робіт, може бути представлена до захисту в екзаменаційній комісії. Автор кваліфікаційної роботи Сіденко Владислава Артурівна заслуговує присвоєння освітньої кваліфікації бакалавра зі спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». Рекомендована оцінка, за умови активного захисту, — добре (78 балів).

Керівник роботи, доцент
кафедри міжнародних відносин і аудиту,
канд. політ. наук

Б. П. Грушецький